

KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra SAV
a Jazykového odboru
Matice slovenskej*

HLAVNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Sibyla Mislovičová

REDAKČNÁ RADA

Ladislav Bartko, Adriana Ferencíková, Ján Findra, Juraj Glovňa, Nicol Janočková, Ján Kačala, Sibyla Mislovičová, Jozef Mlacek, Slavomír Ondrejovič, Jozef Pavlovič, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Mária Šimková, Iveta Vančová

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

FINDRA, Ján: Zámená a kontext 257
KUCHAR, Rudolf: Čo hovoria právne ustanovenia v stredovekom kódexe o slovenčine a Slovákoch 262

Z HISTORICKEJ LEXIKY

KRAJČOVIČ, Rudolf: Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladmi názvov obcí a miest (23) 272

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

MARIČOVÁ, Anna: *Zabijačka* v Starej Pazove 281

ROZLIČNOSTI

O slovese *bankovať*. S. Mislovičová 290
Papilomavírus či *papilómavírus*.
K. Kálmánová 292

SPRÁVY A POSUDKY

Zdravica Ivete Felixovej Gáfríkovej.
M. Smatana – E. Dvornická 294
Dynamické tendencie v slovenskom pravopise. D. Palecková 298
Nová kniha o patrocíniách. I. Valentová 306

SPYTOVALI STE SA

Mliečny automat. I. Vančová 309
Živonarodený a mŕtvonarodený.
K. Kálmánová 310

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Nové výrazy (55). S. Duchková ... 313

Z JAZYKOVÝCH RUBRIK

Babie leto. K. Kálmánová 317

Predložka *mimo*. S. Duchková 317

Prehlásenie nie je *vyhlásenie*.

S. Duchková 318

Používanie zámena *svoj*. S. Duchková 318

Meriame, staviame, večeríme.

I. Vančová 319

Na jeseň i v jeseni. I. Vančová 320

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a Jazykového odboru Matice slovenskej. Ročník 44, 2010, č. 5 (29. 10. 2010). Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine. Hlavný redaktor PaedDr. Matej Považaj, CSc. Výkonná redaktorka PhDr. Sibyla Mislovičová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 5,38 € (162 Sk), jednotlivé čísla 0,90 € (27 Sk). Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, e-mail: periodika@matica.sk, tel. 043/4012839. Evidenčné číslo 3696/09. Podávanie novinových zásielok povolené OZSsRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202

Distributed by Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, Slovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave

© Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine

Vytlačila Tlačiareň BEN&M, Miriam Uličná, Turčianske Teplice 2010

Cena 0,90 € (27 Sk)

Zámená a kontext

JÁN FINDRA

Systémovo sú zámená ako slovný druh jednoznačne vymedzené. Z lexikálno-morfologického hľadiska sú to slová so všeobecným významom. Konkrétne predmety a abstraktné javy, vlastnosti a deje nepomenúvajú priamo, ale na ne poukazujú alebo odkazujú prostredníctvom plnovýznamových slov. Iba tak sa ich význam konkretizuje. Pritom rozhodujúcu úlohu zohráva kontext. Napríklad význam ukazovacieho zámena *ten* sa naplní až v syntagmatickom spojení *ten človek, dom, film, dojem, skutok*. Špecifickosť zámen je aj v tom, že ich je v jazyku málo a ich počet je relatívne uzavretý. Tým práve je podmienené aj ich textové uplatnenie. Vo všetkých typoch textov majú vysokú frekvenciu.

S tým, že sémantický, gramatický (morfologicko-syntaktický) a funkčný (textový) potenciál zámen sa nasycuje a variabilne aktualizuje až v kontexte a iba v dotyku s plnovýznamovými slovami, súvisia aj ich textotvorné možnosti. Ako štýlémy v texte na seba neupozorňujú, nenápadne plnia svoje textotvorné poslanie. To znamená, že sa výraznejšie nepodieľajú ani na preskľovaní štýlovej tváre jazykového prejavu, ani na jeho žánrovom vymedzení. V tomto zmysle sú to nociónálne, bezpríznakové a neutrálne výrazové prostriedky. Isté rozdiely v ich frekvencii a funkčnom uplatnení nesúvisia ani tak s typom textu, skôr sú podmienené vonkajšími faktormi, najmä diferenciáciou jazykových prejavov na osi ústnosť – písomnosť. V písomných

textoch sa iba v spojení s plnovýznamovými slovami môžu uplatniť ako textotvorné prostriedky, ich význam sa prostredníctvom nich konkretizuje v tom zmysle, že poukazujú alebo odkazujú na istý predmet alebo jav označený plnovýznamovými pomenovaniami. V ústnych jazykových prejavoch sú zdanlivo sebestačné, lebo sa opierajú o situáciu a mimojazykový kontext, a tak priamo poukazujú na konkrétny predmet objektívnej skutočnosti, ktorý takto vstupuje do konkrétneho jazykového prejavu. Pritom je komunikačne závažná aj kinetika. Túto situáciu dobre vystihuje porovnanie nasledujúcich výpovedí: *Toto daj tam a to polož k tomu. – Šálku daj do kredenca a list daj k zošitom.*

Ako nociónálne štylémy sa zámená uplatňujú vo všetkých typoch textov. Najmä v písaných, obsahovo a jazykovo-kompozične dobre vybudovaných textoch sú to základné prostriedky textovej väzby. V tomto uplatnení sa využívajú ako významné prostriedky zomknutosti textu. Ako konektory zároveň plnia aj funkciu gramatických synonym. Ich väzobná funkcia sa totiž spravidla spája aj s poukazovaním (odkazovaním) na osoby, veci, abstraktné pojmy, ktoré sú vo výpovedi alebo v predchádzajúcom kontexte pomenované plnovýznamovým slovom. V tomto zmysle fungujú ako tzv. zámenné synonymá, odstraňujú nefunkčné opakovanie výrazu. Preto ich považujeme za významný prostriedok štylistickej disimilácie, pomocou ktorého sa posilňuje výrazová variabilita i plasticosť textu.

V tejto dvojjedinej funkcii sa zámená správajú nenápadne. Ak ich použijeme správne, neupozorňujú na seba, takže pri počúvaní alebo čítaní si ich prítomnosť v texte ani neuvedomujeme. Analyzujeme z tohto hľadiska nasledujúci text:

***Muž** v ľavej ruke držal rukavice zo svetlej kože a stál trocha rozkročený, akoby tu stál už dávnejšie. Riečan **ho** poznal, teraz boli susedia, obyvatelia z jednej ulice, ale pamätal si **ho** aj z vlaku, keď sem do Palánku po prvý raz cestoval. Bol **to** financ **Jurkovič**. Vedľa **neho** stáli dvaja svetlovlasí chlapi v matrózkach, **jeho synovia** Pavol a Ján, **ktorí** sa teraz známemu z ulice nahlas pozdravili.*

V tomto krátkom úryvku sa na malej ploche vyskytuje šesť zámen vzťahujúcich sa na osoby. Jeho obsahovo-tematické zameranie nesú plnovýznamové slová. Zámená sa v ňom využívajú ako gramatické konektory, teda ako prostriedky textovej väzby. Formálne zabezpečujú následnosť a zviazanosť

viet ako základných textových jednotiek. Zároveň vyznačujú ich obsahovú kontinuitnosť a v tom zmysle významovú ucelenosť úryvku, jeho prirodzenú sémantickú perspektívu. Táto zviazanosť textových jednotiek (viet) je prostredníctvom použitých zámen viacnásobne prepojená. Dominantným slovom, ktoré práve v spolupráci so zámenami sceľuje kontext (všetky štyri vety, resp. súvetia) do zmysluplného celku, je podstatné meno *muž* a jeho synonymická konkretizácia *Jurkovič*. Práve na tieto slová sa upínajú všetky osobné zámená, a tak posilňujú formálnu a významovú spätosť viet. Vzt'ážné zámeno *ktorý* viaže vedľajšiu vetu na synonymá *chlapci/synovia*.

Ako sme už naznačili, prítomnosť zámen ako nociónálnych štýlém si pri napĺňaní ich textotvornej funkcie v kontexte ani neuvedomujeme. Dokazuje to aj fakt, že nie sú citlivé na štylistickú disimiláciu. Napríklad: *Samko na Zuzku nezabúdal. Písal jej každé dva-tri týždne a už ju len tešil, aby ho trpezlivo čakala, že keď na druhý rok v lete pôjde do Košíc, že ju navštívi. Ona mu tiež písala a vypísala mu všetko, čo sa v dedine a s ňou deje.*

Príklady potvrdzujú, že o použití konkrétneho zámena rozhoduje kontext. Pritom nie je dôležité, či sa ono použije na syntagmatickej úrovni alebo či ako konektor viaže textové jednotky. Ak ich autor umiestni vo vete nevhodne, výrazne sa naruší jej slovosledná plasticnosť a výrazová plynulosť. O takéto prípady, žiaľ, nie je núdza najmä v publicistike, ba ani v popularizačnej literatúre. Niekoľko príkladov: *Iba si nie som istá, kto má nasledovať po prvej skupine. – Sú aj takí, ktorí sú napodmienkovaní na samotnú situáciu. Ich ukazováčik svrbí a teší sa na tlačidlo. – To, že charta vznikla v roku 1977 (,) nebola to náhoda. – Začiatkom osemdesiatych rokov založil spolu s bin Ládinom al-Káidu a sa stal jej mužom číslo dva. – Uvidíme, či ale ešte niekedy sa s niečím takým stretne.*

V ústnych jazykových prejavoch hovorového štýlu, v dialogických pasážach epických textov a v beletristických žánroch publicistického štýlu sa však zámená využívajú aj ako prostriedky expresivity výrazu. Bežné sú prípady, keď sa dlhší tvar osobného zámena vysunie na čelo vety, aby hovoriaci zdôraznene poukázal na svoju osobu, a tak vyakcentoval aj svoj postoj, napr.: *MNE budeš hovoriť!?* Ako výrazne expresívna sa pociťuje výpoveď, v ktorej osobné zámeno explicitne poukazuje na osobu, hoci z gramaticko-syntaktického hľadiska si kontext jeho prítomnosť nevyžaduje, napr.: *...ale ja som povedal nie, povedal som, že nech bude, ja tu počkám, ja som nikoho*

nevyháňal, nebuntošil, nikomu majetok nebantoval, tak čo, začo by som ja mal utekať?

Osobitne citlivé je používanie niektorých privlastňovacích zámen. Vo vyjadrovacej praxi sa veľmi často nenáležite zamieňajú osobné privlastňovacie zámeno *jeho* a zvrtné privlastňovacie zámeno *svoj*. Ich privlastňovací význam vo vzťahu k osobe a veci, na ktorú sa vzťahujú (na ktorú poukazujú), sa výrazne odlišuje. Práve o ich využití v konkrétnych výpovediach rozhoduje širší jazykový alebo mimojazykový kontext.

Vo svojej základnej funkcii zvrtné privlastňovacie zámeno *svoj* vyjadruje vlastnícky vzťah k osobe alebo veci, ktorá je vo vete gramatickým podmetom, napr.: *Nikdy sa tak dobre nevyspali, ako v tú noc, keď sa cítili doma pri svojich rodičoch, vo svojich postieľkach, pod svojimi perinkami*. Takto sa zámenom *svoj* vyjadruje aj vzťah pôvodcu k dielu, ktoré vytvoril, ako aj vzťah činiteľa k deju alebo nositeľa stavu k stavu, napr.: *Znovu ho mocne začalo trápiť, že svojmu dobrodincovi nevyhovie, no väčšmi sa bál svojej neistoty*.

Osobným privlastňovacím zámenom *jeho* sa vyjadruje privlastňovací (vlastnícky) vzťah k tretej osobe mužského a stredného rodu, napr.: *Po obejde nás pozval, aby sme si prezreli jeho knižnicu*.

Všimnime si teraz konkrétne systémový, vecný a formálny (syntaktický) rozdiel medzi privlastňovacím zámenom *jeho* a *svoj*, ako aj ich funkčnú podmienenosť aktuálnym kontextom. Analyzujme vetu: *Spisovateľ zaujímavavo rozprával o jeho novej knihe*. Osobné privlastňovacie zámeno *jeho* by v tejto vete bolo použité správne, ak by z kontextu vyplývalo, že spisovateľ rozprával o novej knihe iného autora. Uvedená veta však bola použitá v rozšírenej správe o prezentácii novej knihy istého spisovateľa. Pri tejto príležitosti sa o svojej knihe vyjadril aj autor. Jazykový a mimojazykový kontext si teda žiadal, aby sa v správe použilo zámeno *svoj*: *Spisovateľ zaujímavavo rozprával o svojej novej knihe*. Využitie osobného privlastňovacieho zámena *jeho* by bolo korektné vo vete: *So záujmom som počúval rozprávanie spisovateľa o jeho novej knihe*.

Je zaujímavé, že v informačných a úvahových publicistických textoch i v popularizačnej literatúre sa pomerne často používa osobné privlastňovacie zámeno *jeho*, hoci kontext jednoznačne predpokladá zvrtné zámeno *svoj*. Na ilustráciu niekoľko príkladov (iné štylistické problémy nehodnotíme):

Má vynikajúce tréningové zázemie, skvelý realizačný tím a napriek jeho mladému veku je dostatočne skúsený. – Dvadsaťjedenročný kráľovský syn však rozhodne urobil prvý krok k samostatnosti, keď zbalil kufre a nastáhoval sa do štokholmského bytu jeho priateľky Emmy Pernaldovej. – Prišiel pred piatimi rokmi a Liverpool pod jeho vedením získal titul v Lige šampiónov. Tréner Rafa Benítez slávil ihneď v jeho prvej sezóne 2004/2005. – Rovnako dobre sa zabával aj režisér Juraj Jakubisko s manželkou. Režijný debut Petra Jákla prirovnal k jeho vlastnému filmu Bathory.

Nie sú zriedkavé ani prípady, keď sa v tom istom texte nevhodne použije osobné privlastňovacie zámeno *jeho* a vzápätí sa funkčne primerane uplatní zvrtné privlastňovacie zámeno *svoj*, napr.: *Francúzsky potápač Guillaume Nery sa v týchto dňoch neďaleko Nice pripravuje na jeden z jeho ďalších šialených kúskov. Už onedlho sa totiž bude snažiť prekonať svoj vlastný svetový rekord.*

Stručný rozbor textotvorného uplatnenia zámen potvrdil, že sú to významné, ak nie základné prostriedky textovej väzby. Potvrdil aj to, že v tejto funkcii zároveň poukazujú alebo odkazujú na blízke alebo vzdialenejšie javy, predmety, abstraktné pojmy, deje, vlastnosti pomenované plnovýznamovými slovami, a tak sa ako zámenné synonymá podieľajú aj na štylistickej disimilácii. V takomto dvojjednom uplatnení sú to významné prostriedky zomknutosti, výrazovej variability i plasticity textu. Pri plnení tejto svojej textotvornej funkcie sú však tak na syntagmatickej úrovni v rámci výpovede, ako aj pri väzbe textových jednotiek mimoriadne citlivé na kontextové okolie.

Čo hovoria právne ustanovenia v stredovekom kódexe o slovenčine a Slovákoch

RUDOLF KUCHAR

Žilina je dnes významným hospodárskym i kultúrnym mestom na strednom Považí. Už v stredoveku, ako sa dozvedáme z rozličných prameňov, Žilina patrila k mestám s rozvíjajúcimi sa remeslami, obchodnými aktivitami, no jej obyvatelia sa prejavili aj národnostným uvedomením (porov. Marsina, 1984, s. 26 a 33 – 34). Zanechali nám významnú právnu a jazykovú pamiatku – Žilinskú právnu knihu.* Pozostáva z dvoch častí: z odpisu (istej redakcie) Magdeburského práva z roku 1378 a jeho prekladu do starej slovenčiny urobeného roku 1473 a z rozličných právnych zápisov žilinských mešťanov sprvu zapisovaných po nemecky a po latinsky a od roku 1451 už iba v slovenskom jazyku, resp. v kultúrnej západoslovenčine so stredoslovenskými prvkami a aj s viacerými prvkami českého jazyka.

Osobitný význam má preklad Magdeburského práva (ďalej preklad MP), ku ktorému dal podnet práve žilinský fojt Václav Pangrác. Tento právny kódex obsahuje celkovo 362 paragrafov, ktoré mali zabezpečiť poriadok, právne postavenie jednotlivých spoločenských skupín Žiliny a jej okolia, chrániť majetok jej obyvateľov, ale riešiť často aj zložité právne otázky, ktoré prinášal každodenný život.

V týchto súvislostiach si všimneme dva z mnohých paragrafov tohto kódexu, pretože sa týkajú identity Slovákov a ich jazyka. Konkrétne ide v nich o používanie jazyka v súdnej praxi. Obhajoba občana pred súdom v minulosti, najmä v mnohonárodnostnom štáte, ako bolo Uhorsko, nebola taká jednoduchá. Úradným jazykom po rozpade Veľkej Moravy a vzniku Uhorska bola latinčina a popri nej aj nemecký jazyk. Tieto jazyky ovládali väčšinou vzdelanci. No aj ich prax nemusela byť vždy na dobrej úrovni poznania toho-ktorého jazyka. Súdny poriadok však už vychádzal z istých skúseností. Otázka menšinových jazykov, resp. jazykov menších etnických celkov, akým bol napr. aj jazyk slovenského etnika, ostávala dlho otvorená.

* Akademické rozšírené vydanie tejto vzácnej pamiatky, ktoré vydalo vydavateľstvo Veda 2009, pripravil R. Kuchar.

Magdeburské právo vnieslo aj do tejto oblasti niečo nové. Totiž práve v ňom je uvedená otázka celkom jasne a triezvo nastolená. Konkrétne nemecká verzia Magdeburského práva z roku 1378 v paragrafe 32/90 s nenápadným názvom *Von den wunden* skrýva v sebe riešenie otázky používania jazyka pred súdom. Hovorí sa tu: *Nv hæert; wudent sich zwen vnder ein ander binnen wicbilde vnd die beide chymen sein von windischer art vnd doch nicht windisch sint, der chym vnd clagt windischen, der ander darf nicht antworten czu recht, ab er wil, er beschuldige yn denne mit der sproche, dy yn an geporn sei noch wicbilde rechte* (Piirainen, 1972, s. 75). Takéto riešenie použitia jazyka pred súdom bolo pre menšie etnické celky v podstate celkom vyhovujúce.

Pre autorov prekladu v uvedených paragrafoch bolo celkom prirodzené, že nemecké výrazy *windisch* (adj.) a *windischen*¹ (adv.) adekvátne preložili jednoduchým nahradením nemeckých výrazov slovenskými ekvivalentmi. Preto v žilinskom preklade z roku 1473 nachádzame takéto znenie: *Giz slysst; kdyby se dwa ranila mezy sebu a ti by oba przysyla od slowenske[h]o przyrozeni, a wssak by neumiela ne slowensky, tedy ten prwni ma przygiti a zalowati slowensky, a druhe[m]v netręba odpowidati przed prawem, acz chce, lecz by ge[h]o powinil s/tym yazykem, kterzyz ge[m]v gest przyrozeny.*

Ak chceme poskytnúť čitateľom verný preklad znenia tohto paragrafu v súčasnej spisovnej slovenčine, narazíme na dosť problematickú časť v tomto texte *vnd doch nicht windisch sint...* V žilinskom preklade MP sa uvádza v podobe *a newedeli by ne slowensky* (to značí po nemecky). Nemecký originál však uvádza čosi iné: *vnd doch nicht windisch sint*, čo preložené do súčasnej slovenčiny by malo mať podobu *a predsa nie sú...?* Namiesto je preto otázka nejakého omylu, resp. vynechania alebo zámeny slovesa. Je dosť nelogické, že vzápätí za priznaním etnického pôvodu *Slovan, slovanský*, tu *Slovák, slovenský*, sa popiera niečo, čo sa predtým niekomu priznáva, teda jeho etnická príslušnosť, a tak by sa dalo uvažovať o náležitej podobe znenia v spisovnom preklade: *a predsa nie sú Slovania*,

¹ Iný výklad uvedených výrazov má vo svojej práci M. Papsonová, 2003, s. 726 (*windisch*, Adj., *windischen* Adv. >slawisch<). Na rozdiel od autorky musíme upozorniť na to, že v čase prevzatia Magdeburského práva (1378) a jeho prekladu do staršej slovenčiny (1473) bolo už delenie Slovanov na jednotlivé etnické a jazykové spoločenstvá jazykovo aj územne zavŕšené. Pozri aj poznámku č. 2.

tu *Slováci* (!). Text tohto paragrafu by potom mal toto znenie: *Už čujte; ak sa porania dvaja v prislúchajúcom im súdnom obvode a obidvaja majú slovenský pôvod, a predsa nie sú Slovania* [tu *Slováci*, skôr by sme však uvažovali o možnosti *Slovinci* (!)], *ktorý príde a žaluje po slovensky, druhý nemusí odpovedať súdu, ak on chce, on obviní ho v tom jazyku, ktorý je mu prirodzený podľa miestneho práva.*

Zavádzajúca časť nemeckého textu *vnd doch nicht windisch sint* (= *a predsa nie sú Slovania* [tu *Slováci/Slovinci* ?!]), poskytuje viac priestoru aj na ďalšiu špekuláciu. Myslia sa tu iné menšie kmene Slovanov žijúce v pásme hraníc Saska?² Používal sa bežne nemecký názov *Windisch* len na označovanie Slovanov ako takých?³

² Môže ísť o kmeň *Lužických Srbov, Obodritov* alebo *Vindov, Venedov* a pod.)? O používaní označovania príslušníka slovenského etnika a jeho jazyka podrobne píše J. Doruľa v publikácii *Tri kapitoly zo života slov,* 1. a 2. kapitola, 1993, s. 7 – 61. Autor uvádza, že napr. K. G. v. Windisch vo svojej práci (1772) Slovákov a všeobecne Slovanov označuje pomenovaním *Slaven*, ktoré použil aj na pomenovanie Slovincov, „ktorých inak pravidelne nazýva *Wenden*, občas *Vandalen*.“ Rovnako aj iní bádatelia pred ním i po ňom označujú Slovákov, podobne ako Slovanov vôbec, pomenovaním *die Slaven*, no sporadicky označuje tento starší autor (Windisch) takto aj Slovincov (porov. Doruľa, 1993, s. 32). K tejto téme sa vyslovil aj R. Krajčovič v príspevku *Slovieni na strednom Dunaji a praslovanská genéza slovenčiny* (1996), v ktorom nepriamo naznačil súvislosť pomenovania slovenského a slovinského etnika. Autor píše: „Všetko teda nasvedčuje tomu, že etnonymom *Slovieni* sa pred 10. storočím označovali Slovania vôbec a že v časoch formovania slovanských kmeňov sa toto etnonymum zachovalo vo funkcii kmeňového názvu v strategických priestoroch najmä v hraničných pásmach, kde bola potreba zachovať integritu. Z tých istých príčin sa etnonymum *Slovieni* zachovalo ako kmeňový názov aj v stredodunajskej oblasti, ktorý zdedili okrem Slovincov a slovanského etnika v Slavónii aj naši staroslovenskí predkovia a ktorý sa dodnes zachoval po náležitej zmene psl. *ě* na *e* v pomenovaniach *Slovensko, Slovenka* a pod. Slovom, historické pomenovanie nášho národa z psl. koreňa *Slověn-* (*Slováci* azda už od 14. storočia) geneticky súvisí s psl. názvom kmeňa *Slověne* v Karpatskej kotline, konkrétne s jeho vetvou, ktorá obývala jej severnú časť. K uvedenému sa striktnie vyjadril aj J. Doruľa (1996, s. 29) v tom zmysle, že „9. stor. muselo už najst' obyvateľov Slovenska (po vklínení sa Maďarov medzi západných a južných Slovanov; pozn. R. Kuchara) v takom pokročilom štádiu etnickej diferenciácie, že nie je správne označovať ich iba spoločným názvom *Slovania*. Vhodné je však ešte pripomenúť, že Slovinci majú proprium *Windischgrätz* pre pomenovanie mesta Slovinský Graz (...). Na Slovensku (v Hornonitrianskej oblasti) sa ešte aj dnes vyskytuje prímenie *Vindišeje* ako označenie obyvateľa s dnešným priezviskom *Slovák* (Vindišeje [vindiš = Slovák], porov. Valentová, 2009, s. 219).

³ Zdá sa, že si môžeme položiť otázku, či mohli mať v 13. – 14. stor. nemeckí predkovia, resp. autor tohto kódexu vyriešené tieto problémy s názvami, ktorými sa zaoberali vzdelanci viacerých národov a národností a neskôr aj iní bádatelia po celé stáročia.

Zamieňanie názvov *Slováci*, *Slovania*, resp. *Slovinci*, ako sa dozvedáme z viacerých prameňov, pretrvávalo niekoľko storočí až do 19. stor. (porov. aj Doruľa, 1993, s. 7 – 61; Erženová⁴, 2008-4/2009-1, s. 294: a najmä s. 295 – 296). Bolo to tak v minulosti, ako zisťujeme, a ešte aj dnes je pre niektorých obyvateľov tejto planéty stále aktuálne. Problém však pramení v skutočnosti, že Slováci aj Slovinci majú vo svojom pomenovaní ten istý základ, ktorý súvisí s pomenovaním všetkých Slovanov.

Pomenovanie istého etnického celku, národa a jeho jazyka mohlo byť motivované rôzne. A v súvislosti s pomenovaním Slovákov a ich jazyka nebolo vždy všetko jednoznačné. Pomenovanie etnických celkov sa totiž utváralo obyčajne v procese vzájomných kontaktov takýchto celkov. Vychádzalo predovšetkým z právneho a ekonomického postavenia vo vzťahu k okolitým etnickým celkom a národom, no mohlo byť motivované aj z charakterových, prírodných a iných črt, niekedy označujúcich pohyb alebo inú vlastnosť dotyčného etnika. Niečo podobné mohlo rozhodnúť o pomenovaní našich predkov. Podľa názoru A. Erženevej (2008-4/2009-1, s. 295) v prípade názvu Slovanov (*Sloviene*) sa to udialo svojiským spôsobom – Slovania sami seba nazývali *Sloviene*. Pri pomenovaní názvu Slovákov a ich jazyka bol, ako sme už naznačili, odjakživa problém v tom, že Slováci a Slovinci majú v názve svojho etnonyma spoločné východisko, ktoré historicky súvisí s pomenovaním všetkých Slovanov. Jeho etymologicky pôvod spočíva, citujúc slovinského etymológa Snoja, vo výraze **slovo*, teda jeho koreňom je *slov-* (porov. Snój, 2003, s. 670 – 671).⁵ Otázke pomenovania Slovanov a Slovincov a ich jazyka sa venuje s prehľadom A. Erženová (tamže, 2008/2009), no pre sústredenie na uvedenú tematiku riešenú v dielach slovinských protestantských spisovateľov 16. stor. sa autorka o názvoch *Slovák* a *slovenský jazyk* nezmieňuje. Prináša

⁴ Autorka vychádza z viacerých prameňov a prináša názory starších autorov (zo 16. – 18. stor.) na túto otázku.

⁵ Je však pravdepodobnejšie, že v prípade pomenovania Slovanov môže ísť, ako o tom uvažujú iní jazykovedci, aj o iný pôvod, napr. môže byť ním indoeur. **kleu-* s významom „tiecť, plynúť, plávať alebo čistiť“. Nemožno však obísť ani skutočnosť, že napr. v latinských prameňoch sa často vyskytujú výrazy *Slavus*, *Slavi*, ktorými sa označovali Slovania, no aj ich niektoré kmene. J. Bartl (2002, s. 123) v príspevku *K postaveniu mesta Žiliny ako mesta na kráľovskej pôde* uvádza: „Už v 11. a 12. stor. sa v prameňoch uvádzajú *Slavi Nitrienses*, ktorými sa myslia Nitrianski Slováci a nie Slovania.“

však zaujímavé konštatovanie, že pre Slovincov je iný spôsob významný predovšetkým kvôli charakteristikám *Wenden*, *Windische*, ktorými Nemci medziiným označovali Slovanov, resp. Slovincov vo východných Alpách (Erženová⁶, tamže, s 295). Argumenty, ktorými autorka dôvodí, môžu byť však rovnako dobrou hypotézou a predpokladom ich uplatnenia aj na pomenovanie Slovákov a ich jazyka. V čase existencie Veľkomoravskej ríše obývali uvedené územie totiž aj slovenské etnické kmene, resp. ich časť (od Nítry po Blatenské jazero – Blatnohrad s kniežatami Pribinom, Mojmirom, Rastislavom a Svätoplukom), v susedskom kontakte so Slovincami, formujúce a uplatňujúce svoj jazyk na báze praslovančiny. To má svoju logiku, s ktorou treba počítať. V súvislosti s uvedeným netreba podceňovať ani fakt, ktorým sa upozorňuje na existenciu dokladu v preklade MP, ktorý dokumentuje reálnu existenciu uvedomovania si svojej identity slovenského etnika. To značí, že v prípade Slovincov a Slovákov možno súhlasiť aj s myšlienkou a konštatáciou A. Erženovej (tamže, s. 295), ktorou naznačila o názve Slovincov, že „Natančneje je opredeljen le izraz *Windische* (*windisch*), s katerim so Nemci na Avstrijskem označevali njihove južne sosede (>>Slovence<<) in njihov jezik“ [„Najpresnejšie je vymedzený iba výraz *Windische* (*windisch*), ktorým Nemci na území Rakúska pomenúvali svojich južných susedov (>>Slovincov<<) a ich jazyk“] – teda v súvislosti s uvedenými historickými okolnosťami aj Slovákov a ich jazyk.

Pozrime sa však aj na historické súvislosti a jazykové fakty. Formovanie národov a národností z istých kmeňových zväzov súviselo aj s ich pomenovaním a následne aj s pomenovaním ich jazyka, ktoré malo aj právny dosah.

⁶ A. Erženová (2008-4/2009-1, s. 295 – 296) píše: „Za Slovence je drugi način pomemben predvsem zaradi oznak *Wenden* *Windische*, s katerima so Nemci med drugim označevali Slovane oz. Slovence v zgodnih Alpah. Na Slovane na Koroškem se je izraz v obliki *Winedi* nanašal že v prvi polovici 7. stoletja, čeprav je pomenil tudi Slovane na sploh.“ [!...! „Ker sta bila izraza *Slovence* in *slovenski jezik* v slovenskem jeziku tudi edina izraza za *Slovan*, *slovenski*, se je terminološka nejasnost ohranila do začetka 19. stoletja, deloma so uporabljali oznako *Kranjci*, *kranjski jezik* v generičnem pomenu *Slovenec*, *slovenski jezik*.“ „Pre Slovincov je iný spôsob podstatný predovšetkým kvôli charakteristikám *Wenden*, *Windische*, ktorými Nemci medziiným označovali Slovanov, resp. Slovincov vo východných Alpách. Slovanov v Korutánsku sa výraz v podobe *Winedi* týkal už v prvej polovici 7. storočia, hoci pomenúval všeobecne aj Slovanov.“ [!...! „Pretože výrazy *Slovinci* a *slovinjský jazyk* boli v slovinjskom jazyku aj jedinými výrazmi pre *Slovanov*, *slovanjský*, terminologická nejasnosť sa zachovala do začiatku 19. storočia, čiastočne používali charakteristiku *Kranjci*, *kranjski jezik* v generičnom význame *Slovenec*, *slovinjský jazyk*.“]

V súvislosti s tým je jasné, že v právnych úkonoch sa rešpektovala národnosť jednotlivých členov istého jazykového spoločenstva. Ako to bolo so slovenským etnikom a so slovenčinou? Malo toto etnikum v čase formovania svojho spoločenstva v rámci Slovanov náležité územné aj jazykové zastúpenie?⁷ Magdeburské právo (jeho prvá redakcia), ktorého základy sa položili na začiatku 13. stor.⁸, sa k tejto otázke, ako vidíme, stavia celkom konkrétne. Prichádza s celkom prirodzeným riešením. Samozrejme, že to súvisí aj s jazykovými vedomosťami a s rešpektovaním iných národností žijúcich v istom štátnom útvare. Platilo to, pochopiteľne, aj v Uhorsku. Keď slovenské etnikum po príchode nemeckých hostí prijalo ich právne normy, pokúsilo sa vyriešiť aj otázku svojho jazykového kontaktu s inými etnikami uhorského spoločenstva aj na pôde miestnej samosprávy zakotvenú už dávno v Magdeburskom práve (porov. text nemeckého originálu). Celkový stav v tejto oblasti, no najmä uvedomovanie si svojho postavenia nielen v oblasti sociálno-národnostnej (v ktorom obyvatelia Žiliny 14. stor. žili), bol taký aktuálny, že sa táto otázka a požiadavka dostáva až pred kráľa Ľudovíta I. Ten rieši otázku spolunažívania nemeckých hostí a domácej meštianskej vrstvy

⁷ O praslovanských jazykových zmenách a ich výsledkoch, ktoré sa vykonali a ustalovali v priebehu 9. stor., a o nasledujúcich integračných procesoch a diferencných praslovanských reziduách z 10. stor. prináša podrobné informácie príspevok R. Krajčoviča *Praslovanský základ slovenčiny v dobe Svätoplukovej ríše* (1996). Autor prezentuje tak názor, že „Sotva bude náhoda, že sa tak stáva práve v období mocensky integrovaného Pribinovho Nitrianskeho kniežatstva, po ňom o Nitriansko rozšírenej moci Mojmirovej a Rastislavovej, najmä však rozsiahlej ríše Svätoplukovej.“ Čiže, ako autor zdôrazňuje, „... slovenčina sa v 10. stor. dala na cestu samostatného vývinu tak ako iné západoslovanské jazyky, /.../ stalo sa tak priamo z praslovančiny.“

⁸ Niekoľko slov z histórie tohto významného právneho prameňa: *Saské zrkadlo* ako významná právna pamiatka nemeckého stredoveku vznikla prekladom latinskej zbierky *Auctor vetus de beneficiis* autora Eike von Reggow, dvorného služobníka, príslušníka rytierskeho stavu. Neskôr tenže autor na želanie svojho pána grófa von Falkensteina urobil preklad tejto knihy do súvekeho dolnonemeckého jazyka. Originál prekladu tejto latinskej zbierky sa nezachoval. Jediná rukopisná kópia *Právnej knihy mesta Görlitz* (Zhořelec) obsahuje iba niektoré časti tohto kódexu preložené okolo roku 1300 do stredonemeckého jazyka. Nachádza sa v Archíve mesta Görlitz so signatúrou Varia 8. Bolo však viac prekladov a zrejme aj redakcií tohto diela, ako sa môžeme dočítať v práci O. Kelerovej (2005, s. 7 – 11). Totiž hneď po vzniku zbierky (v rozpätí rokov 1220 až 1235) sa stáva tento kódex autoritatívnou právnou normou a centrom jeho rozšírenia bolo mesto Magdeburg. V priebehu rokov 1265 – 1275 v tomto meste vzniká ďalší preklad do hornonemeckého jazyka, z ktorého vychádzali viaceré iné kódexy. Akej redakcie je náš odpis kódexu, je otázka, pretože po jeho prijatí v nemeckých krajinách (mestách) uplatnilo sa aj v krajinách strednej a východnej Európy (porov. Kelerová, tamže, s. 11).

spoločnosti výsadami z roku 1381 (pod neskôr uvádzaným Chaloupeckého názvom *Privilegium pro Slavis*), ktorými zrovnoprávňuje postavenie obidvoch etnických celkov v mestskej rade. Možno uvažovať o tom, že sa tým naznačuje aj priznanie etnicity Slovákov? Je to viac ako pravdepodobné. Veď verdikt kráľa k dotyčnej prosbe žilinských mešťanov bol jasný. Pristúpil k riešeniu v tejto veci nielen ako k otázke Slovanov, ale celkom konkrétne sa vyjadruje o žiadateľoch ako o Slovákoch (porov. Marsina,⁹ 1981, s. 1). Takýto krok nezostal však len v tejto polohe. Riešenie tohto problému malo svoje pokračovanie. Aby sa tento kráľovský akt uviedol do praxe, urobili sa isté právne kroky aj v oblasti vtedajšej legislatívy. O niečo neskôr sa prijíma nasledujúce riešenie. Preberá sa zákonník *Magdeburgské právo* (pripomenúť treba, že odvolacím miestom žilinskej samosprávy bolo mesto Krupina), ktorým sa obidve mestá spravovali. Následne sa tento kódex v roku 1473 preložil na podnet žilinského fojta Václava Pangráca do starej slovenčiny. V ňom sa istým spôsobom zakotvila (a to v dvoch spomínaných paragrafoch¹⁰) a legalizovala možnosť uplatniť pred súdom materinský jazyk, t. j. slovenčinu. Táto skutočnosť bola zrejماً *expressis verbis* už v dávnejšie koncipovanom pôvodnom latinskom nezachovanom origináli *Auctor vetus de beneficiis* (porov. Kelerová, tamže, s. 7), prijatom na začiatku 13. stor. (1220 – 1235). Je prirodzené, že bola všeobecnejšie, univerzálne koncipovaná.¹¹ Pred rokom 1270 vzniká v Magdeburgu už štvrtá nemecká redakcia

⁹ Termínom *Privilegium pro Slavis* pomenoval výsady žilinských Slovákov V. Chaloupecký, čo R. Marsina (2001, s. 1) razantne odmietol a pokladá ho za nevhodný, „... pretože výsada sa neudelovala (akýmsi) Slovanom všeobecne, ale – ako je to v listine výslovne uvedené – pre našich slovenských mešťanov a hostí v Žiline“...

¹⁰ Otázka jazyka používaného v komunikácii, najmä pokiaľ išlo o súdne záležitosti, sa pertraktuje navyše ešte inde, ale už skromnejšie, v paragrafe 308/366: *O miestskem sgednanie*, ktorý nám poskytuje takéto informácie o konaní v konkrétnom jazyku v istej právnej veci: ... *ktoz niemeczsky neumi, odpowida sy swym yazykem a nebos sobie naygde rzecznika. A gestli pak zalowal a nebo prawu odpowidal niemeczsky, a muoz to prewesti, musy niemeczske odmluwati*. V nemeckom origináli (Pirainen, tamže, s. 129) čítame v tejto súvislosti nasledujúce slová, medzi ktorými však je jasne uvedené slovo *vediet*: *Wer nicht tevcz chan, der antwurtet noch seyner zunge oder neme eynen vrsprechen, hot er geclagt vnd geantwürtet czu deütch, Mak man daz gezeüßen, Er müz czu deütsh antwürtten*. V preklade do spisovnej slovenčiny nám uvedené ustanovenie poskytuje takéto informácie a riešenie: **Kto po nemecky nevie, [nech] odpovedá vo svojom jazyku alebo [nech] si nájde zástupcu [rečníka]. Ak žaluje a odpovedá po nemecky a dokáže to, musí sa aj po nemecky obhajovať.**

¹¹ Tak sa postupovalo zrejme aj v ostatných prípadoch pri percepcii tejto právnej normy do právneho systému konkrétneho spoločenského zoskupenia (etnika, národnosti, štátneho útvaru).

Saského zrkadla. Možno predpokladať, že jej preklad sa týka práve našej pamiatky? Veď nemecké práva tohto kódexu získal Krakov. Viaceré privilégiá Magdeburského práva napokon využívalo susedné Česko i Morava. Najstaršia informácia o nemeckom práve na území dnešného Slovenska (na Spiši) je v spise *Zipser Willkür* (Spišský súhlas, schválenie; štatút) z roku 1370. Takto o genéze prieniku nemeckého práva do iných krajín hovorí O. Kelerová (tamže, s. 13 – 15). Možno predpokladať, že sa do Uhorska dostáva istá¹² redakcia tohto právneho dokumentu napokon v roku 1378, z ktorého čerpali naši predkovia.

Odpis právneho kódexu, ktorý mali žilinskí Slováci k dispozícii a ktorý využili pri preklade do staršieho slovenského jazyka, obsahoval už v čase odpisu viaceré parciálne časti, ktoré odpisovatelia a napokon i prekladatelia prispôbovali¹³ domácomu, miestnemu právnomu úzu (obyčajovému právu). Vidieť to na spomenutom § 32/90, konkrétne v označení slovenského jazyka ako „*windisch*“¹⁴: *vnd die beide chvmen sein von windischer art vnd doch nicht windisch sint... – a ti by oba przyssla od slowenske[h]o przyrozeni, a wssak by neumiela ne slowensky.*

Ekonomické vyrovnanie sa pôvodného slovenského obyvateľstva s nemeckými hosťami v správe mesta Žilina malo teda rozmer nielen hospodársky a sociálno-kultúrny, ale aj, čo je prekvapujúce, národnostne uvedomovací, čo sa prejavilo najmä v tom, že bolo zakotvené právo používať v trestnoprávných a iných veciach slovenský jazyk. Ustanovením tohto princípu v nemeckom právnom kódexe sa upozorňuje už v tom čase (13. – 14. stor. a najmä v pol. 15. stor.) aj na legislatívnu skutočnosť potvrdenia existencie slovenského etnika ako rovnoprávnej súčasť uhorského štátneho útvaru – jeho podiel sa prejavil na budovaní a správe uhorského štátu. Preukazným

¹² Je to otvorená otázka, lebo je potrebné v tomto smere urobiť výskum. Zatiaľ vieme, že neprichádza do úvahy poľská ani bieloruská verzia nemeckého odpisu Magdeburského práva. Ide o celkom iné usporiadanie paragrafového znenia jednotlivých ustanovení. Možno uvažovať o akomsi kompiláte z viacerých prameňov.

¹³ Zakomponovanie používaných právnych noriem obyčajového práva jednotlivého etnika bolo celkom samozrejmé. Súviselo to aj s vývinom terminológie toho-ktorého etnického celku.

¹⁴ Upozorňujeme tu najmä na skutočnosť, že sa pri preklade slova *windisch*, *windischen* do starej slovenčiny používajú slovenské ekvivalenty *slowenskeho przyrozeni*, *neumi ne slowensky* a *zalowati slowensky*.

argumentom o tomto podiele je právna a administratívna terminológia v maďarčine (porov. Pauliny, 1983, s. 50 – 51).¹⁵

Slovenčina ako jazyk slovenského kmeňa v rámci slovanských jazykov v uvedenom nemeckom origináli sa označuje termínom *windisch* (konkrétnejšie *windisch art*), pričom uvedený termín mal aj širší obsah „slovanský“ (Ondruš, 1975, s. 241). Nešlo vždy v istých redakciách jednotlivých odpisov pre jednotlivé komunity o univerzálnosť a iba o percepciu, no prejavovala sa v nich aj diverzifikácia a istá špecifickosť, ktorá vyplývala z miestnych vývinových predpokladov a aktivít spoločenstva.

Tieto kategórie a aktivity sociálno-politické sa však v ďalšom období vinou nepriaznivých politických a iných historických udalostí a okolností ďalej nerozvíjali a nenaplnili.

Na záver sa žiada konštatovať, že posledná tretina 14. stor. bola pre slovenské etnikum a jeho sociálno-právne postavenie a etnické uvedomenie vcelku významným obdobím. Vyzdvihnúť je potrebné tri časové medzníky: 1. rok 1378 – prijatie Magdeburského práva. 2. rok 1381 – poskytnutie výsad Ľudovítom I. pre žilinských Slovákov a 3. rok 1473 – preklad Magdeburského práva do starej slovenčiny. Ide spolu o medzníky, ktorými vtedajšia pokroková vrstva slovenských vzdelancov zaujala svoj kladný vzťah k jazyku a prejavila cit spolupatričnosti k slovenskému etniku.

LITERATÚRA

BARTL, Július: K postaveniu mesta Žiliny ako mesta na kráľovskej pôde. In: Žilina v slovanských dejinách. Zborník z vedeckej konferencie k 620. výročiu udelenia výsad pre žilinských Slovákov. Žilina 7. mája 2001. Zost. R. Marsina, P. Štanský. Žilina: Knižné centrum 2002, s. 120 – 124.

DORUĽA, Ján: Tri kapitoly zo života slov. Bratislava: Veda 1993. 152 s.

DORUĽA, Ján: Podoby slovenčiny v predpisovnom období. In: Slovenčina v historickom kontexte. Materiály z konferencie konanej v Nitre 16. – 17. mája 1996. Zost. L. Kralčák. Nitra: Vysoká škola pedagogická 1996, s. 28 – 31.

¹⁵ Rešpektovalo sa de jure i de facto právne postavenie slovenčiny a Slovákov ako etnického celku vo feudálnej uhorskej spoločnosti, pretože v nových politických podmienkach (po rozpade Veľkomoravskej ríše) bolo slovenské etnikum (špičky vedenia jeho privilegovaných vrstiev), a najmä počas 13. – 14. stor. aj vzťahujúce sa slovenské mešťanstvo a zemanstvo, spolutvorcom uhorského štátu a jeho právneho systému (Pauliny, 1983, s. 50 – 51).

ERŽEN, Andreja: Poimenovanie jezika in naroda v delih slovenskih protestantskih piscev. In: Slavistična Revija, 2008-4/2009-1, letnik 56/57: Časopis za jezikoslovje in literarne vede. Trubarjeva številka. Trubarjevo dvojno številko je pripravila in uredila M. Merše s tehničnim sodelovanjem K. Ahačiča in A. Žele. Ljubljana: Izdaja Slavistično društvo Slovenije, s. 293 – 303.

CHALOUPECKÝ, Václav: Kniha žilinská. Praha: Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy. Tiskem Státní tiskárny v Praze 1934. 239 s.

KUCHAR, Rudolf: Žilinská právní kniha (magdeburské právo). Bratislava: Veda 1993. 135 s. + 10 s. obrazová příloha.

KUCHAR, Rudolf: Žilinská právní kniha. Preklad Magdeburského práva – Zápisy právných úkonov žilinských mešťanov. Bratislava: Veda 2009. 208 s. + obrazová dokumentácia: prílohy k častiam A. (obr. 214 – 302) a B. (obr. 1 – 80).

KRAJČOVIČ, Rudolf: Slovieni na strednom Dunaji a praslovanská genéza slovenčiny. In: Slovenčina v historickom kontexte. Materiály z konferencie konanej v Nitre 16. – 17. mája 1996. Zost. L. Kralčák. Nitra: Vysoká škola pedagogická 1996, s. 10 – 13.

KRAJČOVIČ, Rudolf: Praslovanský základ slovenčiny v dobe Svätoplukovej ríše. In: Svätopluk 894 – 1994. Materiály z konferencie organizovanej Archeologickým ústavom SAV v Nitre v spolupráci so Slovenskou historickou spoločnosťou pri SAV. Nitra 3. – 6. október 1994. Ed. R. Marsina – A. Ruttkay. Nitra 1997, s. 139 – 144.

MARSINA, Richard: Výsady pre žilinských Slovákov z roku 1381. In: Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918. K 600. výročiu vydania výsad pre žilinských Slovákov. Zost. R. Marsina. Žilina: Osveta 1984, s. 13 – 40.

MARSINA, Richard: Žilina vo víre dejín. In: Žilina v slovenských dejinách. Zborník z vedeckej konferencie k 620. výročiu udelenia výsad pre žilinských Slovákov. Žilina 7. mája 2001. Zost. R. Marsina, P. Štanský. Žilina: Knižné centrum 2002, s. 7 – 13.

ONDRUŠ, Šimon: Pôvod etnonyms *Slovák*, *Slovan*, *Slověn* a etnonyms *Čech*. In: Studia Academica Slovaca. 4. Prednášky XI. letného seminára slovenského jazyka a literatúry. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1975, s. 221 – 241.

ONDRUŠ, Šimon: Odtajnené trezory III. (II. Slovania a Slováci). Martin: Matica slovenská 2004 – časť Genéza a vývin etnických mien *Slovän* – *Slovan* – *Slovák* – *Tót*, *Maďar* – *Ugor*. Martin: Matica slovenská 2004, s. 87 – 96.

PAULINY, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 256 s.

PIIRAINEN, Ilpo Tapani: Das Stadtrechtsbuch von Sillein. Einleitung, Edition und Glossar von Ilpo Tapani Piirainen. Berlin – New York: Walter de Gruyter 1972. 226 s. + Die Blätter 16b und 72a aus der Originalhandschrift des Stadtrechtsbuch von Sillein aus dem Jahre 1378.

SNOJ, Marko: Slovenski etimološki slovar. Ljubljana: Mladinska knjiga 2003.

VALENTOVÁ, Iveta: Živé osobné mená v hornonitrianskej oblasti. In: Jazykovedné štúdie. XXVII. Bratislava: Veda 2009. 253 s.

Z HISTORICKEJ LEXIKY

Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladmi názvov obcí a miest (23)

RUDOLF KRAJČOVIČ

kolár, m. výrobca častí voza, hlavne kolies (sloven. *kolár* apel. hist. do-
ložené v 16. stor., HSSJ II., čes. *kolář*, stpoľ. *kolarz*, dnes *kołodziej*, srb.,
chorv. *kolar* atď.); apel. od koreňa *kol-* v slove *kolo* koleso, prípadne v tvare
pl. *kola* voz príp. činnosti *-ár* (ako v apel. *stolár*, *murár*); p. *kolárov*, *kolo*.

kolárov, -a, -o, prívlast. men. adj. to, čo patrí majstrovi kolárovi, dom,
dielňa, majetok a pod.; p. hes. *kolár*. – *Kolarow* 1469, *Kolarowcze* 1525,
Kolarowicze 1598, *Kolarowec* 1773, *Kolárovce* 1808, dnes *Kolárovice*,
obv. Bytča; názov pôvodne od apel. *kolár* v tvare prívlast. adj. *kolárov*, t. j.
Kolárov (dom s dielňou, majetok), ktoré bolo motiváciou vzniku názvu;
azda súčasne v ľud. prostredí k pôvodnému názvu pribudli rodin. prípony
-ovci, *-ici* a z ľud. živých názvov *Kolárovci*, *Kolárovici* topon. príp. *-ovce* a
-ice vznikli názvy *Kolárovce*, *Kolárovice*, z ktorých sa najnovšie ustálil ná-
zov *Kolárovice*; záznam *Kolarowec* z r. 1773 mohol vzniknúť z pera autora
záznamov.

V stredoveku pri výrobe vozov spolupracovali kolári s kováčmi, kolesá
a iné súčiastky z dreva vyrábali kolár a súčiastky zo železa kováč; k tomu
p. hes. *kovár*.

kolčín, m., **klčín** m. priestor vyklčovaného rúbaniska (od koreňa *kolč-*
v slovese *kolčovac* vo výchsl. náreč.) príp. priestoru *-ín* ako v slove *ku-
rín*, v názve *Trenčín*); p. hes. *klč*, *klčov*, *klčovať*. – *Kowchyn*, *Kulchyn* 1337,
Kučžin 1773, dnes *Kučín*, obv. Bardejov; názov podľa polohy založenej osa-
dy pri klčovisku alebo na ňom po jeho zúrodnení; výklad potvrdzujú názvy
blízkych obcí *Porúbka* (p. hes. *poruba*) od apel. *poruba* plocha vyrúbaného
lesa a *Kurim* (p. hes. *kúrit'*) od slovesa *kúrit'* robiť kúr, dymiť pri spaľovaní

vyklčovaných nepotrebných drevín. – *Cuchin* 1335, *Kuchin* 1391, *Kucžin* 1773, dnes *Kučín*, obv. Vranov nad Topľou; pôv. v náreč. podobe *Kolčín*; názov motivovaný plochou vyklčovaného lesa utvorený od koreňa *kolč-* (v náreč. *kolčovac* klčovať) príp. priestoru *-in* (ako v slove *ovčín*); výklad potvrdzuje názov susednej obce *Kladzany* (p. hes. *klada*, *Kladzane*) od apel. *klada* otesaný kmeň stromu získaný z výrubu lesa, ale aj skutočnosť, že chotár obce je odlesnený a obyvatelia obce v minulosti okrem poľnohospodárstva sa venovali výrobe úžitkového náradia (VSO II.).

Názov *Kučín* možno vyložiť aj od apel. *kuča* malý domček, jednoduché obydlie, v hesle sa dáva prednosť výkladu od koreňa *kolč-* v náreč. *kolčovac* klčovať vzhľadom na názov susednej obce *Kladzany* a na odlesnený chotár, vyklčovaný a zúrodnený.

kolibaba, f. expr. apel. pomalý človek v práci, v chôdzi a pod. (apel. známe v češt. vo význame pomalý človek, Mch.433); p. hes. *kolibabovec*.

kolibabovec, m. expr. apel. človek pomalý v robote, v chôdzi a pod. (od expr. apel. *kolibaba* príp. *-ov-ec* ako v slovách *synovec*, *bezdomovec*); v názve v tvare pl. *Kolibabovci*, to od ľud. živého pomenovania osadníkov pomalých v práci, prípadne vyhýbajúcich sa práci. – *Kolybabocz* 1567, *Kolibabce* 1808, dnes *Kolibabovce*, obv. Sobrance; no nemožno vylúčiť, že názov vznikol od apel. *koliba* v žartovnej podobe *kolibaba* ako názov osadníkov, ktorí v lete bývajú v kolibách a nepracujú na poliach; tento výklad má oporu v skutočnosti, že obyvatelia obce okrem roľníctva sa v minulosti venovali pastierstvu (VSO II.).

kolín, m., **kolinec**, m. ohradený priestor pevným plotom zo zaostrených kolov (od apel. *kól* príp. priestoru *-in*, *-ín*, *-inec* ako v apel. *včelín*, *včelínec*). – *Colin* 1113, *Colunch* 1156, *Kolun* 1253, *Kolenany* 1773, dnes *Kolíňany*, obv. Nitra; pôv. *Kolín*, *Kolínec*; názov motivovaný ohradeným priestorom zo zahrotených kolov; obec v stredoveku bola vinohradníckou obcou, preto je reálny predpoklad, že motiváciou vzniku názvu boli pevné ohrady vinohradov v blízkosti obce; podľa novších záznamov názov obce mal podobu *Kolenany* (1773), ak nejde o novšiu úpravu hist. názvu *Kolín*, prípadne *Kolíňany*, názov *Koleňany* možno vyložiť zo živého ľud. názvu *Koleňane* ako živý názov obyvateľov bývajúcich v blízkosti pevných ohrád vinohradov utvorený od men. adj. *kolen-* obyvat. príp. *-'ane* (psl. *kolьnъ* od *kolъ kól*), pričom nemožno vylúčiť, že ide o novšiu úpravu hist. nezaznamenananej

podoby ľud. živého názvu *Koliňane* od hist. názvu *Colin* (1113); napokon nový názov *Koleňane* mohol vzniknúť vplyvom apel. *koleno* alebo priamo z neho v prenes. význame „väčšia rodina pospolu, jedno pokolenie“ (t. j. *kolene*, k tomu p. Mch. 268).

komár, m. druh bodavého lietajúceho hmyzu, *Culex* (sloven. *komár*, čes. *komár*, stpoľ. *komor*, dnes. poľ. *komar* atď.); p. hes. *Komár'ane*, *komáren*, *komárov*, *komárovec*.

Komár'ane, pl. ľud. živý názov osadníkov bývajúcich v blízkosti miesta výskytu množstva komárov; obec vznikla pri brehu rieky Tople, kde pre výskyt komárov boli vhodné podmienky. – *Kamarowcz* 1303/1550, *Komarjane* 1773, dnes *Komárany*, obv. Vranov nad Topľou; podľa najstaršieho dokl. obec sa pôvodne nazývala *Komárovec* (1303/1550), od *komár* s príp. priestoru *-ovec* (ako v slove *ľadovec*, v názve *Bobrovec*); názov sa zaužíval v podobe *Komárany*, v náreč. *Komarany*; p. hes. *komárovec*.

komáren, -na, -no, hist. men. adj. od *komár* hist. príp. men. adj. *-en*, *-na*, *-no* (psl. *komарѣнъ*, v sloven. dnes *komáří*, stčes. *komárový*, dnes čes. *komáří* atď.). – *Camarum* 1075, *Kamarun* 1216, *Kamarim* 1230, *Komaron* 1245, *Kamarun* 1345, *Komarno* 1773, dnes *Komárno*; názov v tvare hist. men. adj. neutra *Komarъно* (miesto, okolie); najstarší dokl. *Camarum* (1075) vznikol pomad'arčením stsloven. názvu *Komarъn-*, ktorý prevzala stmaďar. posádka v 10. stor.; prítomnosť stmaďar. kmeňa potvrdzuje hist. názov blízkej obce *Kesi* (s dokl. *Kesew* 1247, *Warkezy* 1422), dnes časť Komárna, názov vznikol z mena stmaďar. kmeňa *Keszi* (k menu p. Kn. AECO IV. 249, 383), ktorý v 10. stor. v blízkosti slovan. sídliska mal strážnu posádku; napokon slovan. osídlenie v okolí Komárna, ako aj prítomnosť posádky stmaďar. kmeňa dokazujú archeol. slovan. nálezy z predveľkomoravskej a veľkomoravskej doby a stmaďar. nálezy z 10. stor. (VSO II.); prevzatý stslovan. názov *Komarънъ* či *Komarъно* vývinom v stmaďar. nadobudlo podobu *Kamarum*, neskôr *Komárom*, v sloven. sa ustálil názov *Komárno*.

komárov, -a, -o, hist. men. adj. od *komár* príp. men. adj. *-ov* (v sloven. dnes *komáří*, v stčešt. *komárový* atď.). – *Kamarow* 1355, *Komaro* 1427, *Kamaroc* 1618, *Komarow* 1808, dnes *Komárov*, obv. Bardejov; názov podľa výskytu väčších rojov komárov v blízkom okolí založenej osady.

Pôvodnú osadu založili na zákupnom práve (VSO II.), preto možno predpokladať, že názov vznikol podľa mena pôvodného majiteľa nazýva-

ného v okolí *Komár* v tvare privlast. adj. *Komárov* (dom, dvorec, majetok); tento výklad má oporu v zázname z r. 1618 *Kamarocz*, ktorý možno čítať *Komárovci*, čiže potomkovia alebo príbuzní bývajúci v osade pôvodného vlastníka menom či priezviskom *Komár*; no apel. *komár* aj hist. priezviskom *Komár* je doložené.

komárovec, m. miesto výskytu väčšieho množstva komárov (od *komár* príp. miesta *-ov-ec* ako v slove *ladovec*, v názvoch *Bobrovec*, *Rakovec*). – *Komarouch* 1326, *Kamarouch* 1357, *Komárovce* 1808, dnes *Komárovec*, časť mesta Sobrance. – *Kamarach* 1402, *Komaroch* 1410, *Komarocz* 1630, *Komarowcze* 1773, dnes *Komárovec*, obv. Košice okolie; pôv. *Komárovec*; názvy podľa priestoru častého výskytu väčšieho množstva komárov; z názvu *Komárovec* topon. príp. *-ovce* vznikla dnešná podoba názvu *Komárovec*.

komňata, f. honosnejšie vybavená miestnosť, izba obyčajne pre hostí (v sloven. *komnata* prepychovo zariadená izba v kaštieli, na zámku, v náreč. i *kemnata*, hist. apel. doložené v 17. stor., HSSJ II., stčes. *komňata*, dnes čes. *komnata*, poľ. *komnata* i *kownata* izba s kozubom, s komínom atď.). – *Kamnati* 1256, *Komnyati* 1348, *Komyati* 1371, *Komjathy* 1773, *Komjathi*, *Komjátice* 1808, dnes *Komjatice*, obv. Nové Zámky; pôv. *Komňaty*; názov motivovaný viacerými honosne vybavenými izbami pre hostí v domoch v pôvodnej osade; výklad má oporu v polohe pôvodnej osady, neskôr mesta s právom trhu (VSO II.) pri dôležitej obchodnej ceste vedúcej od juhu k Nitrianskemu hradu; po zmene *ň* na *j* a topon. príp. *-ovce* vznikla dnešná podoba názvu *Komjatice*.

komňatný, -á, -é, adj. to, čo má vzťah ku komnate (adj. známe v stčesť. *komňatný*); p. hes. *komňata*. – *Komnathna* 1330, *Komnyatna* 1773, *Komjátna cum Studnična* 1808, dnes *Komjatná*, obv. Ružomberok; názov v adj. tvare fem. pôvodne *Komňatná*, čiže osada s príbytkami, v ktorých bola lepšie vybavená izba pre hostí; podľa hist. záznamu *Studnična* (1808) k výbave patrila aj studnička s pitnou vodou na občerstvenie, prípadne na umývanie či napájanie koní, ťahačov povozov hostí.

konský, -á, -é, adj. niečo súvisiace s koňmi, s ich chovom, s ich predajom a kúpou a pod.; p. hes. *kôň*. – *Kunzka* 1350, *duo Konzka* 1368, *Konska* 1456, *Konská* 1808, dnes *Konská*, obv. Žilina. – *Konska* 1515, *Konská* 1808, dnes *Konská*, obv. Liptovský Mikuláš. – *Konezka* 1541, *Konské* 1808, dnes *Konské*, časť obce Podhradie, obv. Martin; pôv. *Konská*; názvy v tvare adj.

fem. *Konská* (osada, ves) podľa povinnosti osadníkov v službách panstva starať sa o ťažné kone používané najmä pri lesných prácach na odvoz dreva získaného výrubom lesa; svedectvo o tom podáva hist. názov susednej obce *Porubka* (*Porwpka* 1458), dnes *Kamenná Poruba* v blízkosti obce *Konská* v obv. Žilina a hist. názov obce *Poruba* (*Poruba* 1353), dnes *Veterná Poruba* neďaleko obce *Konské*, obv. Martin.

koňuch, m., **koňúch**, m. opatrovateľ koní, pastier koní, od apel. *kôň* expr. príp. *-úch* ako v apel. *pastúch*, v náreč. *pastuch* i *pastucha* pastier dobytky, SSN II. (najbližšie v sloven. náreč. *koňuchovať sa* jazdiť na koni, *koňušeň* koniarenš, Kál., v. stčest. známe *konušeti* hojdať sa, kolísať sa, poľ. *koniuch*, pl. *koniuszy*, Brück., srb., chorv. *konjuh* opatrovateľ koní, Skok II. 143 atď.). – *Konyš* 1414, *Konyus* 1417, *Konyus* 1773, *Koňussice* 1808, dnes *Koňuš*, obv. Sobrance; pôv. *Koňuši*, názov v pl. forme od ľud. živého názvu *Konuši*, názvu osadníkov povinných starať sa o panské kone, opatrovať ich, pásť ich a pod.; novšie vznikli názvy obce *Koňušice* (1808) a *Koňuš* (1920), z ktorých sa ustálil názov *Koňuš*.

kopanica, f. zúrodnený pozemok v priestore rúbaniska po jeho vyklčovaní (v sloven. dnes *kopanica* skupina domov obyčajne na svahoch, laz s pozemkom získaným skopaním vyklčovaného rúbaniska, v mor.-sloven. náreč. *kopanice*, *kopanka*, Mch., v stčest. *kopanina* pozemok získaný výrubom lesa, apel. *kopanice* malo význam priehlbina, jama, MSČS, k názvu poľ. názov *Kopanica*, Koz. Bad. II.). – *Copanich* 1388, *Kopanicza* 1773, dnes *Kopanice*, časť obce Hodruša-Hámre, obv. Žarnovica; názov motivovaný pozemkom získaným rozkopaním a zúrodnením klčoviska v blízkosti založenej osady, dnes obce.

kopaný, -á, -é, adj. kyprený pozemok kopacím náradím, rýľom, motykou a pod; p. hes. *kopanica*, *kopat'*.

kopat', verb. kultivovať pôdu nejakým nástrojom, motykou, rýľom a pod., kopaním vyhlbovať jamu, získavať zeminu, štrk, horniny, podzemné plody, zemiaky a iné plody (v češt. *kopati*, poľ. *kopać* atď.); p. hes. *kopanica*, *kopaný*.

Kopčane, pl. živý ľud. názov obyvateľov s príbytkami pri kopci alebo v kopcovitom teréne (od apel. *kopec* obyvateľ. príp. *-'ane*); p. hes. *kopec*. – *Kopchan* 1392, *Kopčany* 1808, dnes *Kopčany*, obv. Skalica; názov podľa polohy obce v čase jej založenia pri miernom vŕšku alebo v kopcovitom teréne,

prípadne pri valoch, ktoré mali chrániť chotár pred záplavami; obec vznikla pri brehoch rieky Moravy, názvy niektorých miestnych častí v blízkom okolí obce, napr. *Štít*, *Obora*, *Parkán* podávajú svedectvo, že zátarasy proti záplavám v chotári obce v minulosti boli (VSO II.); zo živého názvu *Kopčane* topon. príp. *-any* vznikla dnešná podoba názvu obce *Kopčany*. – *Kopcsany* 1773, *Kopčany* 1808, dnes *Zemplínske Kopčany*, obv. Michalovce; staršie záznamy názvu obce sú maďar. v prepise *Hegy* (*Higi* 1332, *Hegi* 1351, *Hagy* 1411) od maďar. apel. *hegy* vrch, čo zodpovedá pôvodnému sloven. ľud. názvu *Kopčane*, t. j. živému názvu osadníkov bývajúcich pri vršku alebo v mierne kopcovitom teréne; z neho topon. príp. *-any* vznikol názov v podobe *Kopčany* (1773), novšie s orientač. prívlastkom *Zemplínske*; názov v spojení *Zemplínske Kopčany* sa zaužíval.

kopec, m. vršok, menšia vyvýšenina (v sloven. aj *kópka* niečoho, zeme a pod., čes. *kopec*, poľ. *kopiec* atď.). – *Kopech* 1397, *Kopecz* 1473, *Kopec* 1808, dnes *Kopec*, časť obce Košecké Podhradie, obv. Ilava; názov motivovaný polohou pôvodnej osady v pahorkovitom teréne pri menšej vyvýšeníne; chotár obce má pahorkovitý ráz (s n. v. 350 – 982 m, obec 439 m).

koper, m. záhradná úžitková zelenina, Anethum, prípadne divo rastúca rastlina, Meum (v sloven. *kôpor*, v náreč. i *koper*, čes. *kopr*, poľ. *koprek*, *koperek* atď.); p. hes. *kopernica*, *koperný*.

kopernica, f., topon. apel. priestor porastený divým kôprom alebo kôprom úžitkovým, záhradným (od ľud. názvu *koper* kôpor príp. priestoru *-n-ica* ako v slovách *kopanica*, *konopnica*). – *Kaproncza* 1444, *Koprenicza* 1773, *Kopernica* 1808, dnes *Kopernica*, obv. Žiar nad Hronom; názov motivovaný buď divým horským kôprom, odborne nazývaným *kôprovnik štetinolistý* (SSJ I.), alebo úžitkovým kôprom pestovaným v záhradách v blízkosti pôvodnej osady; obec pôvodne patrila ostrihom. arcibiskupstvu, preto nemožno vylúčiť, že motiváciou vzniku názvu mohla byť aj plocha záhradného kôpru pestovaného osadníkmi pre potreby farských kuchýň v okolí, kostol v obci je známy z r. 1349 (VSO II.).

Chotárom obce preteká úzkou dolinou potok nazývaný *Kopernický potok*, ktorého názov mohol byť motivovaný len divým kôprom vzhľadom na jeho prietok úzkou dolinou, no so zreteľom na jeho názov v adj. tvare *Kopernický* a na to, že hist. záznamy jeho názvu nie sú zatiaľ známe, pravdepodobnejšie je, že potok bol nazvaný podľa názvu založenej osady, dnes obce.

koperný, -á, -é, adj. niečo, čo má vzťah k rastline ľud. nazývanej *koper* (v sloven. *kôpor*, z neho *kôprový*), adj. *koperný* je doložený v 18. stor., HSSJ II.; p. hes. *kopernica*.

koplot, topon. apel. pevný plot; apel. zložené z hist. zosilňujúcej predpony *ko-* a apel. *plot* ohrada okolo vymedzeného pozemku, dvora, humna, záhrady a pod. obyčajne z kolov, z prútia pletených dielcov a pod. (k predpone *ko-* porov. apel. *kostrnka* od koreňa *strn-* v slove *strnisko*); p. hes. *plot*. – *Locuplot* 1113, *Koploth* 1275, *Koplotowetz* 1773, *Koplotowce* 1808, dnes *Koplotovce*, obv. Hlohovec; pôv. *Koplot*, *Koplotovec*; názov motivovaný priestorom oploteným pevným plotom; obyvatelia obce sa v minulosti okrem poľnohospodárstva venovali vinohradníctvu, preto motiváciou vzniku názvu mohli byť silné ploty okolo vinohradov, ktoré patrili nitrianskemu hradnému panstvu, neskôr cirk. vrchnosti, možno tak usúdiť zo skutočnosti, že pôvodná osada patrila nitrianskemu hradu, neskôr zoborskému kláštoru (VSO II.); najstarší doklad *Locuplot* (1113) je buď pisárom latinizovaný domáci názov *Koplot-*, lat. apel. *locus* miesto, čiže záznam by mal význam „miesto ohradené plotom“, alebo ide o pisárom latinizovaný stsloven. zložený názov *Lukoploty* utvorený od koreňa *luk-* (zachovaný v apel. *oblúk*, *lukot'* drevená oblúčková časť kolesa) a apel. *plot*, čiže názov by bol vznikol podľa pevného plota v podobe oblúka okolo pozemku, vinohradu, záhrady a pod.; v ranom stredoveku mohli v stsloven. prostredí vzniknúť paral. názvy *Lukoploty* i *Koploty*, z ktorých už v období staršieho stredoveku sa zaužíval názov *Koploty*, z neho neskôr príp. miesta *-ov-ec* vznikol názov *Koplotovec* (1773), z ktorého topon. príp. *-ovce* vznikla dnešná podoba názvu *Koplotovce*.

Napokon motiváciou vzniku názvu založenej osady *Lukoploty* či *Koploty* mohol byť aj iný hist. objekt; na náprotivnej strane Váhu spomenutej osady pri jeho pravom brehu mala v 11. – 12. stor. strážnu základňu posádka Pečenehov v službách uhor. kráľ. dvora s úlohou strážiť strategický priestor, v ktorom sa spájala cesta vedúca od východu brodom cez Váh so známou Považskou cestou vedúcou pozdĺž pravého brehu Váhu; vzhľadom na to možno predpokladať, že strážna posádka Pečenehov mala základňu aj pri vchode cesty do brodu na ľavom brehu Váhu chránenú silnou ohradou, ktorá dala podnet stsloven. okoliu nazvať osadu v blízkosti silného plota *Lukoploty* alebo *Koploty*; neďaleko boli tábory uväznených otrokov (porov.

Otroc 1156, *Otroky* 1343, dnes *Horné Otrokovce*, obv. Hlohovec), ktoré zrejme mohli dať podnet strážnej posádke Pečenehov vybudovať zátarasý podobné plotom pri vchode cesty do brodu na ľavom brehu Váhu; p. hes. *Pečenehovia* a *otrok*.

kopriva, f. prhlivá rastlina, žihľava, *Urtica* (v sloven. *prhl'ava*, *žihľava*, v náreč. i *pokriva*, SSN I., čes. *kopřiva*, poľ. *pokrzywa*, slovin. *kropiva*, srb., chorv. *kopriva* žihľava atď.); p. hes. *koprivnica*.

koprivnica, f., topon. apel. plocha porastená žihľavou (od slova *kopriva* v tvare adj. *koprivný* príp. priestoru *-n-ica* ako v slovách *konopnica*, *kapustnica*); p. hes. *kopriva*, *koprivný*. – *Kaproncha* 1283, *Kaprunchyan*, *Kapruncha* 1325, *Koprivnica* 1808, dnes *Koprivnica*, obv. Bardejov; názov podľa plochy porostenej žihľavou v blízkosti založenej osady; podľa hist. dokladu, ak nejde o chybu pisára, v stredoveku v ľud. prostredí vznikol paralel. názov *Koprivčane* (*Kaprunchyan* 1325), čiže živý názov osadníkov bývajúcich pri ploche porostenej žihľavou, o ktorú boli povinní sa starať a zbierať ju pre potreby panstva, kde sa žihľava používala ako krmivo alebo na dochutenie iného krmiva pre chované zvieratá (k tomu Mch. v hes. *kopriva*); ustálil sa však názov *Koprivnica*.

koprivný, -á, -é, adj. to, čo má vzťah ku koprive, k žihľave (v sloven. *koprivový*, v náreč. i *koprivený*, SSN I.; adj. *koprivný* je doložené v miestnom názve *Koprivná* v zázname z 18. stor. *luka na Koprivneg* v Hornej Súči, HSSJ II. 100); p. hes. *Koprivnica*.

SKRATKY

Literatúra: HSSJ I. – VII. – Historický slovník slovenského jazyka. I. – VII. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991 – 2008.

Kál. – KÁLAL, Karol, KÁLAL, Miroslav: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica: Nákladom vlastným 1923.

Kn. AECO IV. – KNEZSA, Istvan: Ungars Völkerschaften im XI. Jahrhundert. In: Archivum europae centroorientalis. IV. 1 – 4. Budapest 1938.

Koz. Bad. I. – II. – KOZIEROWSKI, Stanislaw: Badania nazw topograficznych. I. – II. Poznań: Nakładem Poznianskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk 1921.

Mch. – MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha: Academia 1968.

MSČS – BELIČ, Jaromír – KAMIŠ, Adolf – KUČERA, Karel: Malý staročeský slovník. Praha: Statní pedagogické nakladatelství 1978.

Skok I. – IV. – SKOK, Petar: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. I. – IV. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti 1971 – 1974.

SSJ I. – V. – Slovník slovenského jazyka. I. – V. Red. Št. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959 – 1965.

SSN I., II. – Slovník slovenských nářečí. I., II. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994, 2006.

VSO I. – III. – Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. I. – III. Red. M. Kropilák. Bratislava: Veda 1977 – 1978.

Skratky jazykov: čes., češt. – český, čeština, chorv. – chorvátsky, maďar. – maďarský, mor.-sloven. – moravsko-slovenské nárečie, náreč. – nárečie, nárečový, poľ. – poľský, psl. – praslovanský, sloven. – slovenský, slovenčina, slovin. – slovinský, srb. – srbský, stčes., stčešt. – staročeský, stará čeština, stmaďar. – staromaďarský, stpoľ. – staropoľský, výchsl. – východoslovenské nárečie.

Iné skratky: adj. – adjektívum, apel. – apelatívum, a pod. – a podobne, atď. – a tak ďalej, dokl. – doklady, expr. – expresívny, f., fem. – femininum, hes. – heslo, hist. – historický, kráľ. – kráľovský, ľud. – ľudový, m – meter, m. – maskulínium, maďar. – maďarský, men. adj. – menné adjektívum, n. v. – nadmorská výška, napr. – napríklad, obv. – obvod, obyv. – obyvateľský, obyvateľstvo, p. – pozri, paral., paralel. – paralelný, pl. – plurál, porov. – porovnaj, pôv. – pôvodne, pôvodný, prenes. – prenesene, príp. – prípona, prívl., privlast. – prívlastňovacie adjektívum, prívlast. – prívlastok, r. – rok, rodin. – rodinný, slovan. – slovanský, sloven. – slovenský, stor. – storočie, stslovan. – staroslovanský, t. j. – to jest, topon. – toponymický, topon. apel. – toponymické apelatívum vyskytujúce sa len v miestnom názve, uhor. – uhorský, verb. – verbum, vyd. – vydanie.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Zabijačka v Starej Pazove

ANNA MARIČOVÁ

Koncom jesene, keď sa ukončili iné menšie alebo väčšie *roboty*, Pazovčania sa chystali na *zabijačke* (zakáľacky).

Len máloktorý chliev bol podjeseň v Starej Pazove prázdny. *Gazdovia* (majetnejší obyvatelia), ktorí mali *prasačke* (prasnice), mávali i malé prasce, neraz plný chliev (sedem či osem, ne jeden i desať). A *chudoba* – tá sa takisto ako-tak zmožila na kúpu prasiatka alebo dvoch v Pazove na *Svínskom pl'aci* (dobyťom trhu), kam ich privádzali sedliaci z okolitých srbských dedín – najčastejšie z južného Sriemu – alebo *hand'leri* (priekupníci) zo Srbska. Tu sa kupčilo i s iným statkom: s koňmi, kravami, teľcami, ovcami... Kupujúci obchádzali, *šacuvali* (obzerali si a posudzovali) a nakoniec *sa jenal'i* (dohadovali sa o cene). Až bola dohoda dobrá, šlo sa na *odomáš* (oldomáš). Prasiatka im domov priviezli buď predavači na drevených vozoch, z ktorých pomedzi priemky vykúkali vyľakané zvieratká, alebo si ich nový majiteľ dal do vreca, prehodil na bicykel a rovno s ním domov – do chlieva. Potom ich už bolo treba iba chovať. Aby *prast'om neprišlo z oču*, bolo zvykom *na ňih zapľuť*: *pu-pu-pu*, *akie st'e gad'nie* (aké ste škaredé). Tí, čo doma nemali kukuricu, museli si ju kúpiť – *na šúlkach* alebo *omrvenú*. K tomu trochu žita, otrúb a neskoršie i *koncentrát* (zomletú zmes obilia). Kukurica sa mlela na *kašu* (šrot). V Pazove bolo iba niekoľko ľudí, ktorí mali *čekitár* (šrotovník) a ktorí za peniaze alebo *za ušúr* (určitú časť z naturálií, ktorou sa platilo za poskytnuté služby) iným mleli kukuricu. „*Mi zme chod'il'i do Jorgóu m'leť kašu, oňi prvo mal'i sódaru* (sódovkáreň), *naveki bolo sveta vo dvore. Bači Emil aj naša Zuska bol'i tak'i zhovorčiv'i, pa chitro prešóu čas. Mal'i zme takuo eno vrecko, do keriho sa nabrala kukurica a na bicig'li aľebo pot pazuchóu zme nosil'i m'leť.*“ Prasce sa chovali pomyjami, lebo v každej domác-

nosti raz zvýšilo z jedného jedla, inokedy z druhého. Pomyje sa obyčajne *zbieraľi* do dreveného súdka, odkiaľ sa *varečkou* – *fandľou* (veľkou plechovou naberačkou, ktorou murári naberali maltu) naberali do vedra a lievali do *válova*, ktorý bol voľakedy *vidlabaň* z dreva alebo *skucaň* (zbitý) z dosák; neskoršie sa robil z betónu. Keď sa raz *praste daľi do jedēnia*, domáci si ich len obzerali, či priberajú, *či budu do zabijačkou?*

Zabijačke sa v Pazove začínali už na Martina alebo na *Katarieňi*, neskoršie *za dvaca d'eviat* november, keď sa v bývalej Juhoslávii oslavoval Deň republiky a nepracovné boli dva dni, ale ak sviatok padol pred sobotou a nedeľou – to už boli štyri dni. Neraz sa stávalo, že niekto mal vtedy každý deň inú zakáľačku.

V podvečer zakáľáčiek sa naplno chystalo, aby ráno nič nechýbalo. Kúpila sa soľ – *ped' alebo d'esat' kilou*, paprika – horká a sladká, čierne korenie (ktoré sa obyčajne doma mlelo), niekto dokúpil i hovädzie mäso do klobás a rascu. Kto nemal doma víno, musel ho kúpiť, ale i *sódu* (sódovku) a pre deti *kabézu* alebo *krachle* (nápoj z ovocnej šťavy a sódovky). Prichystalo sa koryto, *ré*m (drevený stojan, na ktorý sa vešali zabité a očistené ošípané), *kastróla* (kotol), *špric za klbási* (zariadenie na nadievanie klobás) – čo nebolo doma, to sa vypožičalo. Umyl sa *čeber* (veľká drevená alebo kovová nádoba s pokrievkou na masť), prichystali sa nože a naostrili sa. Pripravilo sa *rážďa*, *zetke* (holé kukuričie), *šúlke* (klasy zbavené zrna kukurice) alebo drevo na oheň. Do *kastróle* sa nanosila voda zo studne. Ženy a deti za ten čas *biel'li cesnák*, mleli korenie, mak, orechy – kto mal, cukor. Na zakáľačku *sa povolala rod'ina* (bližší príbuzní) a susedovci.

Na *zabijačku* domáci ráno vstali včas – okolo štvrtej, piatej, kým ešte bola noc, *nakláli ohem pot katlátku* (vymurované ohnisko, v strede s kotlom), aby voda vrela, keď sa začnú schádzať *zabijári*. Keď sa začalo rozvidnievať, prichádzali prví *zabijári*. Každý z nich si prinášal nôž zabalený v novinovom papieri vo vnútornom vrecku na kabáte alebo *f kapsel'ki* (najčastejšie to bola vyradená kožená školská taška).

Čoskoro bolo počuť kvikot z viacerých dvorov, z rozličných koncov dediny. Niekde *rezali* jedného *brava*, inde viac – čo záviselo od *drúštva* (členov domácnosti). Od počtu ošípaných záviselo, ako dlho trvala zakáľačka – jeden alebo dva dni, niekde i tri. Domáca ponúka pálenku *zo žajľički*

(dvojdecovej fľašky). Keďže už bývalo chladno, ne jeden muž si radšej zvolil *varenuo pálenuo*, ktoré sa pripravovalo *f šerpenki* (v panvičke), kde sa karamelizoval cukor a do neho sa naliata pálenka, aby prevrela, alebo čaj – *lipoví, bagreňoví* (agátový) alebo *kašikoví* (bazový), do ktorého sa *čoplo* (trochu naliato) *pálenuo*, neskoršie rum alebo *limúm* (citrón).

Ošipané sa *rezali* po jednej. Najideálnejšie bolo, keď boli aspoň traja chlapi, ktorí najprv v chlieve chytili ošipanu, zvalili ju nabok, dvaja jej držali nohy, pritláčajú ju kolenami, a tretí za ucho pritláčal na zem a *rezal* (zakáľal). Tak ju držali, kým sa neprestala *metať* a kým krv neprestala tiecť. V niektorých domácnostiach i tú krv *chitali* do podloženej nádoby a využívali pri príprave jedál. Neraz sa prihodilo, že ošipanu poriadne *ñezarezali* a potom ju museli naháňať po dvore. Dobré, že dvory už bývali ohradené a že za ňou nemuseli bežať na ulicu alebo do záhrady.

Tí, čo si *sviňe* nechovali doma, kúpili si ich tesne pred zakáľaním. Najčastejšie ich zarezali tam, kde ich kúpili, a potom ich privážali do domu, kde sa robila *zabijačka*. Iba málokto *rezau kasapína* (mäsiar), ktorý sa potom o všetko postaral.

V niektorých domácnostiach sa ošipané voľakedy *opalovali*. Nachystali slamu, dali ju pod ošipanu i nad ňu a zapálili, pričom museli dávať pozor, aby sa ošipaná neupiekla. Uši a chvost často *opškrčali* a dávali sa deťom, aby *chruskali*. Ošipaná bola celá čierna, preto sa musela dobre poumývať a ostrými nožmi alebo *britvou* sa z nej odstraňovali zvyšky štetín. Neskoršie sa s opalovaním prestalo a ošipané sa začali iba *šurit'* (zbavovať štetín). Na veľké koryto sa dali dve reťaze spojené ďalšími reťazami alebo doštičkami a na ne sa dal *brau*, polial sa horúcou vodou *s kastrúle*, do ktorej sa, keď už vrela, dolialo trochu studenej vody – aby sa *srsť nežabarila*, lebo sa potom spolu so *srsťou odberala* i koža. Pomocou reťazí sa ošipané okrúcali vo vode a čiastočne sa *šurili*. Vedľa koryta muži, ale i ženy a deti pomáhali *zoškrabovať srsť z ližičkami* (starými – kovovými lyžicami, ktoré už neslúžili na jedenie a často už začínali hrdzavieť) a *zo škobľou/škobrou* (*gloknou* alebo *šóberom*; nástrojom kužeľovitého tvaru, ktorý mal hore háčik a slúžil na trhanie paprčiek). Štetiny sa pozbierali na hrbku a predávali sa *štetkárom* (kefárom). Štetiny, ktoré zostali na ošipanej, sa zoškrabávali buď ostrými nožmi, *britvou*, alebo sa holili *žiletom* – najmä na hlave a na paprčkách, čo vykonával niekto *zo zabijárrou*.

Potom sa ošípaná ešte poliala studenou vodou, *zakvačila sa na rém*, ak bolo treba, ešte sa poliala a potom *sa párala*. Keď *sa* ošípaná *rospárala*, črevá sa vyberali do *dreveního* alebo *plachoviho koritka* a vnútornosti – srdce, pľúca, *pečénka/pečenka* (pečeň) – sa dávali do dreveného suda so studenou vodou, v ktorom sa mäso neskoršie *solilo* – konzervovalo sa. *Črevárke* (ženy, ktoré čistili črevá) sa hneď chytali *rozberat'* črevá a kuchárka si odnášala *pečénku* do kuchyne. Deti dostávali *mechúr*, ktorý potom celý deň *naťahovali* (mäkčili) a *naduchovali* (nafukovali) – cez slamku. *Naťahovaním mechúra* sa zväčšil jeho objem a ľahšie sa mohol nafúkať. Nakoniec sa zviazal dlhším motúzom a nechal sa pomaly sušiť. Do večera z neho bola dobrá lopta na hranie.

Nie každá žena – *zabijárka* mohla a vedela *rozberat'* črevá. *Ťenkie* črevá sa zavesili na *kvačku* (háčik) a potom na drôt alebo na haluz. Potom *sa odvoila slzina a hrubie črevá* – *dorka* (hrubé črevo ošípaných, ktoré sa plnilo uvarenou kašou) a *maťejok* (tlačienka) – *sa obrali od masti*. *Hrubie* črevá a *hurka* sa na *hnoj vitrialsli* a niektoré z detí do nich s hrnčekom lievalo prichystanú *mláku* (vlažnú vodu). Črevá sa museli dobre umyť a prevrátiť. Potom sa *hrubie črevá, maťejok* a *hurka* zmiešali s nakrájanou cibuľou, ktorou sa nesmelo šetriť. *Ťenkie* črevá sa podobne *umávali* a *prelievali z vodou*. Potom *sa šlamovali* (čistili sa a zbavovali sa vonkajšieho obalu). Črevá *sa šlamovali opakom* noža. *Šlamuvárke* (ženy, ktoré *šlamujú* črevá) museli dbať na to, aby črevá zostali celé, aby *sa nepodriapali*, lebo sa neraz stalo, že *sa* črevá *trhali*.

Keď sa vnútornosti vybrali, ošípaná sa presekla na polovice, ktoré sa potom *kusovali* a rozkladali na stoly alebo na iné. Potom *sa rezali* ďalšie *bravi*, ak ešte bofi.

Zabijačke bývali slávnosťou, lebo sa tu zoskupila rodina, príbuzní, dobrí priatelia a susedia. Domáci sa nechceli *zahambit'* a dali si záležať, aby nič nechýbalo, najmä pokrmy a nápoje. Voľakedy sa v ten deň chystali raňajky, obed a večera. Ak bola domáca šikovná, vstala včas, a keď sa *zabijári začali schádzať*, boli už *kifľe* (rožky) *napečeňie*. Na raňajky sa *pražila pečénka* a v *rérni* (v rúre) *sa piekli rebrá, chrptina* (chrbtovina) *aj krumpľe*. Pečeň sa natenko pokrájala, dala sa nakrátko do mlieka, potom sa poobaľovala v múke a *pražila sa fšerpeňi* (v rajnici) na sporáku. Keď sa povyberala, posolila sa a posypala sa nadrobno nakrájaným *cesnákom*. K tomu sa podávali kyslé

šaláty: kyslá kapusta, paprika, cvikla, uhorky. Na obed sa varila *leveška*, *paprikáš* a *pražilo sa meso*. Iba málo kto z mladšej generácie mal príležitosť ochutnať *levešku*, a aby sa na ňu nezabudlo, tu je i recept: „Najprv sa svieže mäso *s chrptiňe* prevarilo vo vode. Do *miski* sa na kolieska nakrájala surová cibuľa, zaliala sa vriacou vodou, v ktorej sa varilo mäso, a dala sa do nej *rosť* (rasca – v niektorých rodinách ju volajú *rosťouka*). Potom sa do toho *potkroilo chleba* (nakrájalo sa na malé kúsky) a posolila sa. To si každý potom bral do taniera a jedol. Polievka mala silnú vôňu cibule, ktorá zostala dosť tvrdá a mnohí ju nemali radi. *Leveška* sa jedávala na obed a po nej sa jedla *chrptina* a zemiaky. Dnes si ju iba občas niekto uvarí – *o džiadosti*.“ V niektorých rodinách sa varil *paprikáš* z mäsa a zo zemiakov a jedol sa s kyslým šalátom. Ak zvýšilo, *paprikáš* sa roznášal *po rodiňe* – príbuzným, ktorí bývali blízko a nemohli cez deň prísť na zakáľáčku. Postupne prichádzalo k zmenám – najprv sa prestal variť *paprikáš* a neskôr i *leveška*. Takisto sa posunul rozvrh podávania pokrmov. V druhej polovici minulého storočia sa raňajky posunuli na 10. – 11. hodinu, ale ich obsah sa zachoval. Raňajky sa zalievali vínom a *zabijári* pokračovali vo svojej práci. Chlapi *obrábali šunke*, *chrptiňi*, *rebrá*, *vikrajuvali slaňinu*, *krajkalí škarke*. Slanina sa pokrájala na pásy, potom *sa odvájali koške*, *krajkala sa* a dávala sa pôvodne do dreveného a neskôr i do *kalajsuvaňiho* (smaltovaného) *čebra*, do ktorého sa neskoršie lievala *vipražená masť*. Do druhého *čebra*, do *vandľi* alebo do väčšieho hrnca sa dávali kúsky mäsa, ktoré sa naobkrajovali. *Plúca*, *srce*, *pečénka*, niekde i *hlava* (*bes podhrľia*) a *koške* sa dali variť do *kastréle*. Svieže kúsky mäsa sa zomleli a chystala sa *matéria za kľbási*. Zomletá zmes sa rozšírila na stôl, posypala sa soľou, horkou a sladkou paprikou, korením, pridal sa zomletý cesnak, niekde sa dala i rasca a potom sa to *miesilo*, *miesilo* a *koštuvalo* (ochutnávalo)... A nakoniec sa trochu i *upražilo za próbu*. V Pazove bolo zvykom *pražid' hoblíčke*. Nadrobno sa pokrájalo zopár obličiek, trochu sa popražili na masti a potom sa to riadne *okoreňovalo aj opaprikovalo* – *ohorčilo sa*, *abi baš bolo horkuo aj slanuo*. Niekde zasa okorenili a opaprikovali polovičky obličiek, nastokli ich na vidličky a opekali na ohni *pot katláskou* alebo *špohréte*.

Vtedy už boli uvarené vnútornosti, ktoré sa vybrali z *obarčia* (vývaru z vnútorností, kože, hlavy...) a rozložili sa po stole alebo sa dali do koryta, aby vychladli. Kto bol hladný, mohol si odkrojiť alebo odštipnúť z uvarenej

pečenki, srca, ucha... Po vychladnutí sa povyberali kosti a kostičky, masa sa pokrájala a triedilo sa, čo pôjde do *majoškou* a čo do *matejka*. Do *majoškou* (pečeňovej jaternice) sa dávali *pečenka, plúca a koške*. To sa zomlelo a ochutilo sa soľou, korením a paprikou a aj pripravená zmes sa volala rovnako – *majoška*. *Majoške sa nadievali* do hrubých čriev a viazali sa *šeňima cvernami*. Do *matejka* sa voľakedy dávali iba kože, ktoré sa trochu pokrájali. Neskoršie sa do *matejka* dávalo i srdce, hlava a niekde aj jazyk, nemleli sa, iba sa pokrájali a dochutili korením a paprikou. *Matějka sa nadievalo do matejkou*, no ak zvýšila *matéria*, potom i do *dorki*. Aj táto zmes sa volala podľa čreva, do ktorého sa plnila – *matejka*.

Klbási sa nadievali do tenkich čriev, ktoré sa dali do *mlákej vod'e* do hrnčeka. *Nadievalo sa mašinkou za meso* alebo *zo špricom*. Do čreva sa najprv *zdúchlo*, aby sa videlo, či je *ni dodriapanuo*, a potom sa *naťahlo na rožok*. Pri plnení sa niekedy muselo do čreva pichnúť, aby *višou ľuť*. Klobásky mali byť približne rovnako dlhé – *podenakie*. Každá sa *napoľi prekrútila* a odkladala sa do koryta alebo do *kórpe* (do kôša z prútia na kukuricu) a neskoršie sa *pokvačkali* (prevesili sa) na palicu, aby sa *ocedili*, a na druhý deň *išli do sušare*, kde sa *kedili* (údili sa). Na večeru sa čerstvá klobása upiekla v rúre.

Za ten čas ženy *viprážali škarke f kastróle*, kde sa miešali drevenou *varečkou*. Postupne, ako sa topila masť, *odoberala sa veľkou plachovou varečkou* do hrnca a potom sa *lievala do čebra*. Voľakedy *čebre* boli *dreveníe* alebo *plachovie* (kovové) a neskoršie smaltované. Aby boli škvarky pekné červené, *dotlievalo sa za hrnčíg mlieka* a potom sa solili. *Škarke boli vipraženie, ke sa počulo, že hrkocu ako oreche*. Vyberali sa *dierkavou varečkou*, pričom sa trochu *popritlačali*, aby sa zbavili masti. Vždy bolo niekoľko *kastrólou* masti. Škvarky sa vyberali do dreveného alebo plechového koryta. Nakoniec sa *vyprážali salovie* (sadlové) škarke a masť z nich sa *dávala osobitne*, aby sa *neoseťala na salo* (aby nemala chuť sadla).

Keď sa masť *vyprážila, kastrólu* potrebovali *za obáraňia majoškou a matejka*, ak pravda, domáci nemali dve *kastróli*. Keď sa tieto pochúťky obarili, povyberali sa na drevený stôl, *prtláčili sa doskami a popichali ihličkou*, aby z nich *vytiekla zvyšná masť*. *Majoške* tak museli zostať iba trochu a *matejke* do druhého dňa. Nieкто mal špeciálny nástroj na *prtláčanie matejka*. *Majoška* sa *skúšala už po večeri*, kým *matejka* sa najprv *kedilo* (údilo) a *jedlo sa iba po určitom čase*.

Muži potom solili mäso do dreveného suda. Každý kus mäsa sa dobre natrel hrubšou soľou. Dolu sa dali šunky, potom *chrptiňi*, *rebrá*, *škraňe*, *hlaviňi*, *jazik* a navrch *slaňina*. Sud sa prikryl obrusom. Nasolené mäso *sa prehadzuvalo* dvakrát do týždňa. Šunky zostali v soli šesť týždňov a slanina o polovicu menej. Keď sa vybrali zo soli, museli sa umyť a potom sa údili. Voľakedy i v Pazove bývali *otvorenie koche* (komíny) v pitvore – v kuchyni a v nich sa údili klobásy, šunky a slanina. Počas leta zostávali v takom komíne ako v komore.

Kuchárky mali hodne roboty. *Supa* (polievka) *sa postavila* variť hneď popoludní. Do nej sa dala stará sliepka, trochu hovädziny a zelenina. Za ten čas kuchárky piekli *salovie kiflice*. Muži *vikrojili salo*, ženy ho zbavili *blaňe* (blany), zomleli ho a trochu ho umyli. *Kiflice sa zamiesili* a keď trochu *potkisli*, *potreli sa zo salom*. Piekli sa *v muruvaňej peci*. *Kiflice* mali rôzne tvary – ako *batošťoke*, trojuholníky, *ako réjteša* – a plnili sa *s pekmezom* (lekvárom), makom alebo orechami. Po upečení sa posýpali *meukim* cukrom, skladali sa do *vandli* a prikryvali sa *preberaňim* obrusom. Voľakedy to bývali jediné koláče, ktoré sa chystali na zakáľačku. Jedli sa hneď, ale i po večeri a balili sa do *batošťoka*.

Na večeru sa chystalo i bravčové mäso – *chrptiňa a rebrá*, ktoré sa piekli *v rérňi* (v rúre). Sliepka sa vybrala *zo supe* a takisto sa dala zapiecť *do rérňi*. Upiekla sa i klobása a zemiaky. K tomu bol kapustový a kyslý šalát.

Celý deň sa popíjala pálenka a domáce víno *zo sódou* a deti *sa namáľali s krachľáma*.

Po večeri chodili *cigáni*. Dospelí *zabijári* sa všelijako maskovali, ale i deti, a hrali rôzne scény zo života. Po skončení si deti pýtali peniaze a dospelí mäsové výrobky, víno a peniaze tiež. Neraz sa stalo, že spolu s cigánmi prišli i cudzí – obyčajne *šorania* alebo susedia. Deti mali veľkú radosť *s cigánou* – vopred sa na to chystali – osobitne, keď sa delili peniaze. Býval to príjemný zážitok pre všetkých prítomných, ale neraz sa niektoré z detí dalo i do plaču. Večer často pokračoval žartmi a spevom.

Až bola zakáľačka v pracovný deň, deti obyčajne nešli do školy – vopred *sa vipítali*, ale na druhý deň potom učiteľovi alebo učiteľke odniesli klobásu, škvarky, často však i čosi iné.

Zabijári sa obyčajne rozchádzali okolo polnoci, každý *z batošťokom*, v ktorom bolo mäso, zabíjačkové výrobky a *kiflice*. Mnohí *zo zabijárou* pri-

chádzali i na druhý deň *na fruštíke*. Už neskoro večer alebo včas ráno *sa postavila* variť kyslá kapusta, do ktorej sa dali kúsky čerstvej slaniny, mäsa, a ak čosi zvýšilo, tak aj z klobásovej zmesi... Nakoniec *sa* kapusta *zapražila zo zápraškou*. Na *fruštíke* sa jedlo i mäso, ktoré sa zvýšilo, klobása, *majoška*...

Domáci upratovali, čo zostalo po včerajšku – umývali stoly, *kastróli*... Cudzie veci sa odnášali domov a ako náhrada sa nosila klobása, škvarky, *majoška*, *salovie kifľice*...

Zaujímavým zvykom bolo varenie slanej kaše, ktorou sa plnili *hrubie črevá*, ak zvýšili, a *dorka*. Nazývalo sa *to hurkáma*. *Hurke* sa potom obarili vo vode a nechali na chlade. Podľa chuti sa piekli *v rérni* a potom sa jedli.

Zakáľáčkové výrobky celú zimu poslúžili ako chutný pokrm. Na raňajky s kyslou kapustou a *suchima krumpľami* (zemiakmi pečenými v šupe) sa jedli škvarky, *majoške*, *matejka* (najčastejšie *spust'enuo* – stopené). Neskoršie pribudli klobásy a slanina, kým šunky počkali do leta. Údená chrbtovina, rebrá a *nasol'ení* jazyk sa varili v polievkach a jedli sa ako mäso so zemiakovou kašou alebo sa varili do paprikášu.

Na druhý deň po zakáľáčke sa v Pazove *variü sapúm* (domáce mydlo). Nie každá domáca ho vedela variť. Do *kastróle* sa podľa miery naliala studená voda – na 5 l bolo potrebné dať 1 kg *masněj sóde* (uhlícitanu sodného), 5 kg *matérie* a trochu soli. *Matéria* boli kúsky starej slaniny, *škraňi*, staré škvarky, stará alebo *zhorená* masť, viac rás použitá alebo ak mala nepeknú vôňu, zvyšky alebo odpadky zo zakáľáčky – kúsky čriev, *dorka*, masť z čriev a pod. Kosti sa v Pazove do mydla nedávali. Pod *katláňkou* sa kúril tichý oheň, aby to pomaly vrelo, aby *neušlo*, asi hodinu, najviac dve, kým sa zmes rozvarila. Zmes sa miešala dlhou drevenou varechou. Mydlo bolo hotové, keď *sa odrazilo o cpotku*. Mydlo sa totiž zdvihlo na povrch a *spodok*, usadlina (lúh), zostal na dne. Len zriedka sa využíval na drhnutie dlážky, drevených stolov, najčastejšie sa hneď vylial na hnoj. Na drevený stolík sa *obložili řehl'i* a tak sa prichystala forma. Namočila sa *šenia plachta* a dala sa na tú formu z tehál. Do formy sa lievalo horúce mydlo. Obyčajne tak stálo do rána, kým *sapúm štuhou*. Ráno sa mydlo krájalo nožom na kusy, ktoré sa porozkladali na povale po hrade, aby sa sušili. Také mydlo mohlo stáť *rokáma*, aj 5 – 6 rokov. Niekedy sa stalo, že sa *sapúm ňeudesiü* (nevydaril sa), obyčajne bol vtedy *červenkaví*. Také nevydarené mydlo sa pokrájalo do

vody, hovorilo sa, že sa *sapúm púšťau na vodu*, nechalo sa prevrieť a bolo z neho pekné biele mydlo.

V Pazove sa voľakedy pralo iba domácim mydlom a slúžilo aj na umývanie. Nieкто ho i volal *práci sapúm*. Aj vlasy sa zmývali domácim mydlom, hovorilo sa, že *kišňica aj práci sapúm sa najlepšíe za zmívaňia, abi ňeboľi popoľiňi vo vlasách*. Ženy takéto mydlo nosili i na trh, popri inom tovare *tašóu aj sapúm*. Nie všetci varili mydlo, preto bolo vyhľadávané.

Teraz sa len máloktoľá gazdiná rozhodne variť mydlo, no na trhu vo štvrtok *sa nájdě práci sapúm*. Hovoria, že je dobrý na ponožky, lepšíe sa operú. Aj v Belehrade na trhoch *gospođe* (panie) niekedy od Sloveniek, ktoré obyčajne poznajú podľa kroja, kupujú mydlo – ako špeciálny tovar.

Dnes si na takéto *zabijačke* a zvyky súvisiace s nimi pamätajú iba tí starší, kým mladí o nich počúvajú iba rozprávky a obzerajú si fotografie.

Tento príspevok má za cieľ zachovať pamiatku na voľakedajšie *zabijačke* – zvyk, ktorý pomaly už i na Dolnej zemi zaniká.

ROZLIČNOSTI

O slovese bankovať

V posledných týždňoch nás doslova zaplavila reklama, v ktorej sa používa slogan *S kým bankujete?*, príp. *S kým bankuješ?* Používatelia naň reagujú – dalo by sa povedať – ambivalentne. Niektorým sa vidí veľmi užitočné a priliehavé, druhým sa nepáči a živo sa zaujímajú, kde sa sloveso *bankovať* v slovnej zásobe slovenčiny vzalo.

Autori reklamných textov sa usilujú voliť slová tak, aby percipientov zaujali, to znamená, že vymýšľajú okazionálne slová ako *naylepší* (ide o firmu NAY), *silanizovať* (značka Silan), *aegonomicky* (spoločnosť AEGON), *presentovať* sa (firma Present) a pod. Sú to slová, ktoré sú „užité na mieru“ pre danú firmu, majú obmedzenú „životnosť“ a netreba sa obávať, že by spôsobili nejakú ujmu slovenským používateľom jazyka.

Úlohou reklamy je jednoducho dostať sa do „hlavy“ percipienta bez ohľadu na to, či pozitívnym, alebo negatívnym vnemom. S týmto cieľom použila Slovenská sporiteľňa vo svojej reklamnej kampani sloveso *bankovať*, ktoré sa v slovenčine v tomto význame dosiaľ nepoužívalo, navyše s nezvyčajnou väzbou *s niekým*. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že sa autori tohto reklamného sloganu „natrápili“ a vymysleli niečo skutočne nové a objavné. Žiaľ, celý slogan *S kým bankujete?* je len doslovný preklad, kalk, anglického spojenia *Who do you bank with?* Šikovný prekladateľ by túto anglickú frázu zrejme do slovenčiny preložil voľnejším spojením *V ktorej banke si?*, prípadne *V ktorej banke máš peniaze?*, *V ktorej banke máš účet?* a pod. Anglické sloveso *to bank* má v anglických výkladových slovníkoch, samozrejme, viacero významov, ale ten, ktorý sa týka ukladania financií, je „mať peniaze alebo účet v banke“.

Kalk *bankovať s niekým* je v slovenčine pomerne neprirodzený, zrejme by sa v slovenskom kontexte so slovesom *bankovať* žiadalo skôr spojenie *Kde bankuješ? Kde bankujete?*

V slovenčine sa doteraz na vyjadrenie významu, ktorý sa dá tušiť za reklamným vyjadrením *bankovať s niekým*, používali opisné spojenia *mať uložené peniaze v banke, mať peniaze v banke, mať účet v banke, byť klientom banky*, teda nejstovalo jednoslovné vyjadrenie.

Zo slovotvorného hľadiska nemožno proti samotnému slovesu *bankovať* nič namietat', je utvorené slovotvorným postupom, ktorý síce nie je veľmi častý, ale je funkčný. V tomto slovotvornom type sa k podstatnému menu pripájajú slovotvorná prípona *-ovať*, napr. *dovolenka – dovolenkovat', prázdniny – prázdninovat', pakt – paktovat', víkend – víkendovat'*. Slovesá tohto typu môžu mať aj inštrumentálnu väzbu *s kým*, napr. *s kým prázdninuješ, s kým dovolenkuješ, s kým paktuješ* atď. Väčšinou však ide o kontakt s osobami, nie s inštitúciami, i keď *dovolenkovat'* možno aj s cestovnou kanceláriou (teda so službami cestovnej kancelárie).

V slovenčine potenciálne (nezachytávajú ho nijaké lexikografické diela a frekvencia jeho používania je veľmi nízka) jestvuje sloveso *bankovať* a súvisí s liečebnou alebo relaxačnou masážou. Táto metóda sa však v jazykovej praxi opisuje spojením *prikladanie baniek* alebo sa na jej označenie používa slovesné podstatné meno *bankovanie*. Na ilustráciu uvádzame časť textu o tejto metóde z internetu: *Liečenie odsávacími bankami alebo bankovanie je alternatívna liečebná metóda, pri ktorej sa sklenené banky rôzneho tvaru a veľkosti nahriate z vnútra teplým vzduchom prikladajú na kožu a podtlakom spôsobeným ochladením teplého vzduchu sa na ňu prisajú. Podtlak v banke, ktorý môžeme v súčasnosti dosiahnuť aj inými prostriedkami, vtiahne časť kože i podkožia do banky, spôsobí silné prekrvenie, prehriatie ošetrovaného povrchu kože a pri dlhšej aplikácii aj krvné podliatiny.*

Pred spustením reklamnej kampane konzultovali autori reklamy vhodnosť spojenia s pracovníkmi jazykovej poradne Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV, tá im však spojenie *bankovať s niekým* v novom význame neodporúčala.

Sloveso *bankovať s niekým* sa napriek tomu v reklame používa, z názorov používateľov slovenského jazyka na tento slogan uvedieme aspoň jeden, ktorý je veľmi výstižný (autorka chce ostať v anonymite): *Dovoľte mi prosím vyjadriť aj svoj osobný názor na obohacovanie slovenčiny preberanými, prípadne doslovne prekladanými výrazmi z iných cudzích jazykov. Uznávam, že v mnohých prípadoch nemá slovenčina adekvátny ekvivalent*

a priame prebratie už zaužívaného výrazu je naozaj obohatením, spštením a rozšírením jazykového fondu. Ale iba doslovné preloženie (ako aj z anglického jazyka „bank“ do slovenčiny „bankovať“) je podľa môjho názoru neuvážené a veľmi často vyvoláva rozpačité reakcie.

Na záver azda len toľko: Vzniklo okazionálne spojenie a čas ukáže, či zanikne spolu s reklamou, alebo si ho niektorí používatelia osvoja a začlení sa do slovnej zásoby slovenčiny.

Sibyla Mislovičová

Papilomavírus či papilómavírus

Nemecký vedec Harold zur Hausen v roku 1983 identifikoval vírus, ktorý v niektorých prípadoch spôsobuje rakovinu krčka maternice, a v roku 2008 získal za svoj výskum Nobelovu cenu za medicínu. V nemčine dostal vírus, ktorý spôsobuje vznik takzvaných venerických bradavíc, pomenovanie *human Papilomvirus* (v preklade *ľudský papilómový vírus*), ale v zahraničnej odbornej literatúre sa najčastejšie používa anglické pomenovanie *human papillomavirus* s dvoma *l* aj *human papilomavirus* s jedným *l* a zodpovedajúca skratka *HPV*.

V slovenčine je výraz (*ľudský*) *papilomavírus* v súčasnosti frekventovaný nielen v odbornej medicínskej literatúre, ale aj v popularizačných článkoch na stránkach časopisov a na internete, ako aj v reklamných textoch propagujúcich novú možnosť efektívnej ochrany pred zhubným ochorením očkovaním. Tento odborný výraz z medicínskej terminológie nie je doteraz lexikograficky spracovaný v slovenských výkladových slovníkoch ani v slovníkoch cudzích slov a aj preto sa v jazykovej praxi stretávame s rozličnými pravopisnými podobami. Preto sa s otázkou pravopisu pomenovania *papilómového vírusu* obracajú používatelia slovenského jazyka aj na jazykovú poradňu Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV.

Popri najfrekventovanejšej podobe *papilomavírus* s krátkym *o* sa v slovenských textoch používa aj podoba *papilómavírus* s dlhým *ó* a zriedka-

vo sa stretávame aj s dvojslovnou podobou tvorenou určovacím skladosom *papiloma vírus*, resp. *papilloma vírus*, ktorá je však v kontexte spisovnej slovenčiny neústrojná. Namiesto nej odporúčame používať spojenie *papilómový vírus*. Na pomenovanie vírusu by sa v slovenčine dalo utvoriť z názvu nezhubného nádoru podobného bradavici *papilóm* a z označenia najjednoduchšieho mikroorganizmu *vírus* (obe slová cudzieho pôvodu sú v takejto podobe spracované v lexikografických príručkách slovenského jazyka) aj zložené slovo *papilómovírus* so spájacou morféomou *-o-*. Na takúto pravopisnú podobu sme nenašli nijaký doklad ani na internetových stránkach.

Variantnosť v kvantite (*o/ó*) pri dvojici jednoslovných pomenovaní *papilomavírus* a *papilómovírus*, ktoré sa do slovenčiny prevzali ako celok z angličtiny, odráža odlišné predstavy o výslovnosti tohto slova a s tým súvisiaci odlišný postup pri jeho adaptácii. To je spôsobené aj skutočnosťou, že v doterajších lexikografických spracovaniach máme lekárske termíny ako podstatné meno *papilóm* a prídavné meno *papilómový* (s dlhým *ó* po *l*), ale aj významovo súvisiace podstatné meno *papilomatóza* (hojný výskyt papilómov) a prídavné meno *papilomatózný*. V budúcom slovníkovom spracovaní jednoslovného pomenovania *papilómového vírusu* odporúčame uvádzať obe pravopisné podoby, *papilomavírus* aj *papilómovírus*, a to v takomto poradí, čiže na prvom mieste podobu s krátkym *o* – *papilomavírus*, ktorá sa uvádza napríklad aj v Slovensko-anglickom slovníku medicíny (Veda, 1997) a ktorá je aj v jazykovej praxi frekventovanejšia.

Katarína Kálmánová

SPRÁVY A POSUDKY

Zdravica Ivete Felixovej Gáfrikovej

Leto desiateho roku druhého tisícročia prinieslo so sebou okrem iných udalostí aj významné jubileum v živote dlhoročnej pracovníčky dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV PhDr. Ivety Felixovej Gáfrikovej.

Uplynulo dvadsať rokov odo dňa, keď po prvýkrát vkročila medzi jazykovedcov a následne medzi najbližších kolegov – dialektológov. A práve dialektológii ostala verná a oddaná vo všetkých pracovných povinnostiach a úlohách, ktoré plnilo nárečové oddelenie tohto popredného vedeckovýskumného pracoviska. S Ivetou Felixovou prekížla medzi múry Jazykovedného ústavu rodinná a priateľská atmosféra, ku ktorej prispievala úprimnou ochotou vždy pomôcť, svojou priam nákazlivo optimistickou náladou podporovanou vlastným, ničím nenapodobiteľným espiritom a odhodlaním riešiť aj tie najzložitejšie profesionálne problémy a situácie.

Iveta Felixová sa narodila 15. júla 1940 v Bratislave, kde neskôr (1957 – 1962) študovala na Fakulte spoločenských vied Vysokej školy pedagogickej a na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského odbory slovenský jazyk – ruský jazyk. Oba jazyky, každý svojím spôsobom, formovali jej nastávajúcu životnú dráhu a v konečnom dôsledku vyprofilovali i následnú kariéru a pracovnú orientáciu. Slovenčina a ruština (spolu s francúzštinou) zostali jej srdcu najmilšími a možno bez zveličovania povedať, že ju sprevádzali a sprevádzajú celým životom. A nebola to len študijnou či neskôr pracovnou povinnosťou určená orientácia na zmienené predmety, ale aj skutočný vnútorný ľudský a profesionálny záujem o ne, zapálený a postupne formovaný od čias detstva a dospievania v rodinnom prostredí, ktoré našej kolegyni poskytlo všetky predpoklady uplatniť sa v spomenutých odvetviach. Práve v rodinnom zázemí možno hľadať prvé zárodky jej budúcej životnej i profesionálnej orientácie, ktoré v nej zostali nezmazateľne a natrvalo vštepe-

né, zapustili korene, postupne sa rozrástli a nadobudli rozmery, ktoré majú schopnosť prinášať šťavnaté plody vo forme vedeckovýskumných i popula- rizačných výstupov.

Hneď po úspešnom dokončení vysokoškolského štúdia viedli kroky I. Felixovej do redakcie Slovenských pohľadov, kde v rokoch 1962 až 1963 pôsobila ako redaktorka. Po skončení redaktorskej práce našla na istý čas svoje zaľúbenie v pedagogickej činnosti – až do r. 1969 pôsobila ako učiteľ- ka na jednej zo základných škôl v Bratislave. Obdobie od r. 1969 do r. 1981 zasvätila účinkovaniu na Katedre cudzích jazykov Farmaceutickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Krátko po nástupe do tohto zamest- nania stala sa (v r. 1971) vedúcou katedry a na tomto poste pôsobila až do r. 1981. Naposledy spomenutý rok priniesol do pracovnej činnosti I. Felixovej ďalšiu zmenu: jej pôsobisko sa až do r. 1990 zmenilo na Oddelenie jazykov UK, kde bola od roku 1988 až do skončenia svojej činnosti na tomto praco- visku vedúcou oddelenia.

Rok 1990 predznamenal začiatok formovania najčerstvejšej minulosti I. Felixovej, rokmi postupne modifikovanej na najaktuálnejšiu súčasnosť: práve v tom roku sa totiž stala odbornou a o niekoľko rokov neskôr samo- statnou odbornou pracovníčkou dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave. Zdá sa, že práve na tomto mieste sa napl- no rozvinul jej vzťah k rodnej slovenčine, osobitne k nárečiam, a súčasne sa zaradom začali naplňovať a zúročovať skúsenosti získané v predchádzajúcej praxi.

Od začiatku svojho pôsobenia na pôde Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV venovala sa I. Felixová Gáfriková výskumu lexiky slovenských náre- čí. Jej práce, štúdie a rôzne postrehy nájdeme publikované najčastejšie pod menom Iveta Felixová. Hneď po nástupe do dialektologického oddelenia sa plnohodnotne začlenila do kolektívu pripravujúceho na vydanie Slovník slovenských nárečí. Začiatkom 90. rokov (1994) sa dostal do tlače prvý zväzok tohto významného lexikografického diela a aj I. Felixová sa svo- jím obetavým prístupom a nezištnou pomocou podieľala na jeho vydaní ako jedna zo spolupracovníčok v rámci tzv. správy lexikálnej databázy a počíta- čovej redakcie, pričom zároveň spolupracovala pri prepise textov do vtedy sa začínajúcej a rozbiehajúcej počítačovej databázy nárečového slovníka. Pedantný a obetavý prístup nielen ku koncipovaniu, ale aj k zapracovaniu

redakčných pripomienok a k vlastným úpravám hesiel sa naplno prejavil pri príprave druhého zväzku nárečového slovníka, kde I. Felixová figuruje už ako autorka hesiel časti písmena P (heslá *pac – pierkové, p'ac – plata, ploch – poidúcky a poutínať – povzchádzat'*). O lexikografickej práci kolujú (najmä v zainteresovaných kruhoch) viaceré už okridlené výroky typu: *Žiaden slovník sa nedá dokončiť, možno ho iba prestať robiť*, alebo: *Ak chceš niekoho potrestať, neposielaj ho do baní ani na galeje, ale daj mu robiť slovník*. A naozaj asi iba tí, čo sa na príprave nejakého slovníka podieľali osobne, dokážu týmto slovám úplne porozumieť a najlepšie ich oceniť. Celé hodiny práce, premýšľania, hľadania, ba celé roky sa vmestia do jedného riadka, ktorým sa zosumarizujú. Takýto prístup ku koncipovaniu slovníkových hesiel bol pre našu oslávenkyňu typický.

Na tomto mieste nemožno nespomenúť zástoj I. Felixovej pri ďalšej aktivite nárečového oddelenia, ktorá je súčasťou plnenia slovníkovej grantovej úlohy, a to pri príprave antológie nárečových textov s názvom *Čo dedina, to reč iná*. Ide o čítanku zapísaných nárečových rozprávání z celého Slovenska vybratých a prepísaných z fondov dialektologického oddelenia, ktorá vyjde v troch častiach, venovaných postupne stredoslovenským, západoslovenským a východoslovenským nárečiam. Konceptiu a štruktúru nárečového korpusu, z ktorého má plánované dielo vzniknúť, prezentovala práve I. Felixová Gáfríková na valnom zhromaždení Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v r. 2007. Informáciu o pripravovanej výberovej publikácii následne ponúkla aj na stránkach časopisu *Kultúra slova* (2007, roč. 41, č. 6, s. 344 – 350), pričom sa sama podieľala na výbere, usporiadaní, prepise a úprave textov z regiónov Oravy a Liptova a nárečia oboch regiónov predstavila v štúdiách, ktoré budú súčasťou prvého zväzku antológie.

Záujem I. Felixovej o prácu v oblasti nárečí dokumentuje viacero jej príspevkov a štúdií. O pevnom vzťahu a doslova o láske k ťažkej a náročnej práci v oblasti dialektológie viac prezrádzajú poetické názvy jej niektorých štúdií, napr. *Jar sa otvára; Ouce moje, ouce, pr'ami ňechoťe!; Pán Boh ma po čase znova privedel; Načo si mi, načo, muoj šuhajko níski, ani do post'ielki, ani do kol'iski; Šuhaj, šuhaj, naže jabko, akó ti je ono sladkô; Škoda pl'te, škoda vesla, šetko voda preč odňesla*, a i., ktoré v minulých rokoch vychádzali na stránkach časopisu *Kultúra slova*. Viaceré z Felixovej príspevkov našli svoje miesto v publikácii *Zo studnice rodnej reči* (2005).

Prejavuje sa v nich autorkin zmysel pre detail a láska ku každému slovu, čím dotvárajú atmosféru tejto antológie.

Stále prepojenie I. Felixovej na slovenskú literatúru signalizuje napríklad príspevok *Hornoliptovská lexika v diele Štefana Rysul'u*, predstavený na medzinárodnej vedeckej konferencii v Budmericiach v r. 1997 a publikovaný v zborníku z tejto konferencie, ktorý vyšiel pod názvom *Nárečia a národný jazyk* (1999; s. 253 – 259).

Priateľský vzťah a úprimný ľudský prístup nielen k najbližším kolegom v nárečovom oddelení, ale aj na celom pracovisku bol evidentný v jej každodennej činnosti, v jej pôsobení a vystupovaní. Istým dôkazom tohto tvrdenia môže byť aj penzum práce, ktoré I. Felixová odvieďla spolu s ďalšími kolegami pri príprave vedeckého seminára *Jozef R. Nižnanský ako dialektológ, redaktor a editor* (Bratislava, 2005) a neskôr pri príprave vydania zborníka z tohto seminára *Tradícia v slove, slovo v tradícii* s podtitulom *Inšpiratívny Jozef R. Nižnanský* (2007). Oba spomenuté počiny boli venované výraznej postave nárečového oddelenia JÚLŠ SAV a Felixovej zasvätený príspevok s názvom *Redaktorská, editorská a prekladateľská činnosť J. R. Nižnanského* a spolu so zozbieraným *Súpisom prác Jozefa R. Nižnanského za roky 1946 – 1995* tvoria neoddeliteľnú súčasť zborníka a poskytujú nenahraditeľný kus mozaiky v celkovom obraze o J. R. Nižnanskom nielen ako o dialektológovi, redaktorovi či editorovi, ale aj ako o človeku. Hlboký vzťah k tomu-to nášmu kolegovi prejavila aj v príspevku *Náš Jožko Nižnanský*, ktorý je pretkaný frazeológiou z okolia Trnavy a publikovaný v rubrike *Zo studnice rodnej reči* v roku 2005 k jeho nedožitému jubileu. Úryvok z neho je aj na predsádke spomínanej publikácie ako verná a výstižná charakteristika jubilanta.

Jedným z prejavov vrúcneho vzťahu I. Felixovej k rodnej slovenčine bola jej nezištná práca v úlohe členky hodnotiacej poroty súťaže žiakov základných a stredných škôl *Prečo mám rád slovenčinu, prečo mám rád Slovensko*, ktorej organizátormi sú Ministerstvo kultúry SR, Matica slovenská, Spolok slovenských spisovateľov, Mladé letá a Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV.

Všetky spomenuté aktivity svedčia o vytrvalom, sústavnom, zodpovednom a koncentrovanom prístupe k vykonávanej práci, na čo je potrebné neraz nemalé odhodlanie a poriadna dávka trpezlivosti. Nič z toho jubilujúcej Ivete Felixovej nechýba. Ostáva nám len žičiť jubilantke, aby sa jej všetkých

tých vlastností, ktoré kliesnia cestu za poznaním, dostávalo aj naďalej za plné priehrštia, a navyše, ozaj to najcennejšie – a toho nadovšetko – pevné zdravie. Nech sa všetky želané i zamýšľané plány stále mladej oslávenkyne stanú pre ňu skutočnosťou a pevnou súčasťou jej života. Na zdravie!

Miloslav Smatana – Lubica Dvornická

Dynamické tendencie v slovenskom pravopise

[Dynamické tendencie v slovenskom pravopise. Zborník materiálov z vedeckej konferencie konanej 18. – 19. mája 2006 v Bratislave. Ed. M. Považaj. Bratislava: VEDA 2009. 212 s. ISBN 978-80-224-1106-6.]

Zborník *Dynamické tendencie v slovenskom pravopise* pozostáva z príspevkov prednesených na rovnomennej vedeckej konferencii, ktorá sa uskutočnila v máji 2006 v Bratislave. Konferenciu zorganizoval Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave spolu so Slovenskou jazykovednou spoločnosťou pri SAV a s podporou Ministerstva kultúry Slovenskej republiky. Cieľom konferencie bolo zhodnotiť súčasnú pravopisnú kodifikáciu a jej uplatňovanie v praxi a s cieľom premietnuť aktuálne závery do pripravovaného štvrtého vydania súčasných Pravidiel slovenského pravopisu.

Hlavnou líniou usporiadania príspevkov v zborníku je postup od všeobecného k špecifickému. V úvodných príspevkoch zborníka autori mapujú vývin grafických systémov ako takých a ponúkajú prehľad kodifikačných príručiek od čias Ľudovíta Štúra do roku 1991 so zreteľom na vývinové tendencie a kodifikačné kritériá, ktoré sa v jednotlivých pravopisných príručkách uplatňovali. Do tejto kategórie patria príspevky *K vývinu grafických sústav* J. Sabola, *Vývinové tendencie v slovenskom pravopise od polovice 19. storočia do polovice 20. storočia* P. Žiga, *Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1991 v dejinách kodifikácií* J. Kačalu, *Slovenský pravopis – od „chyby“ k „pravidlu“* M. Dudka, *Z problematiky neetymologických prvkov v súčasnom slovenskom pravopise* Ľ. Kráľika.

Jadrom zborníka sú príspevky, v ktorých autori upozorňujú na miesta v teoretickej i slovníkovej časti aktuálnych Pravidiel slovenského pravopisu

(2000), ktoré by si podľa ich názoru žiadali revíziu a úpravu, predostierajúc konkrétne návrhy a riešenia. Hoci centrom záujmu autorov je predovšetkým platná kodifikácia v 3. vydaní Pravidiel slovenského pravopisu z roku 2000, často sa odvolávajú na predchádzajúce vydania Pravidiel z rokov 1991 (1. vydanie) a 1998 (2. vydanie). V recenzii sa venujeme najčastejšie analyzovaným problémom.

Z teoretickej časti PSP 2000 autori svoju pozornosť sústredili najmä na kapitolu III. *Písanie slov cudzieho pôvodu (prevzatých slov a cudzích vlastných mien)*. K časti 1. *Hlavné zásady písania slov cudzieho pôvodu* mali pripomienky M. Dudok a M. Ološtiak. M. Dudok sa vo svojom príspevku *Slovenský pravopis – od „chyby“ k „pravidlu“* venuje pravopisnému prepisu slov južnoslovanského pôvodu. Na konkrétnych príkladoch z praxe upozorňuje na to, že pri písaní vlastných mien bosnianskych, chorvátskych, macedónskych a srbských reálií dochádza k porušovaniu pravopisnej normy. Upozorňuje na miesta v textovej časti PSP, kde je kodifikácia nejednoznačná. Ide o pravidlo, podľa ktorého sa nezdômacnené slová používajú v pôvodnej podobe, ale zdômacnené slová sa prispôbujú zásadám slovenského pravopisu (PSP 2000, s. 38). M. Dudok odporúča, aby sa pre zachovanie identity vlastného mena v oficiálnej komunikácii uvádzal pri prvom použití nezdômacnený tvar vlastného mena a v zátvorke jeho slovenská podoba, ktorá by sa používala v ďalšom texte. Pri samotnom prepise daných reálií odporúča, aby vychádzal z oficiálneho tvaru propria vo východiskovom jazyku, z jeho zvukovej podoby a nie z toho, akým spôsobom túto podobu prevzali používatelia jazyka (ako príklad uvádza kodifikovanú podobu *Međugorie* namiesto primeranejšej podoby *Međugorie*).

Na nejednoznačnosť kodifikácie poukazuje aj M. Ološtiak. Vo svojom príspevku *K pravopisnej problematike cudzích vlastných mien* rieši problematiku prepisu názvov reálií anglickej a francúzskej proveniencie. Upozorňuje na to, že ortografia cudzích proprií vplyva aj na ich adaptáciu na iných rovinách jazykového systému. Navrhuje preto, aby sa písaniu týchto proprií venovala väčšia pozornosť v textovej i slovníkovej časti pravopisných pravidiel, čím by sa predišlo neistote pri používaní daných vlastných mien a variantnosti týchto tvarov v praxi.

K druhej časti III. kapitoly PSP 2000 *Písanie historických osobných mien z uhorského obdobia slovenských dejín*, podľa ktorej sa dané mená majú

písať podľa zásad slovenského pravopisu (toto pravidlo sa zaviedlo už pri kodifikácii v r. 1991), sa kriticky postavil Slavomír Ondrejovič v príspevku *Niekoľko zásadných marginálií k Pravidlám slovenského pravopisu*. Podľa jeho názoru sa malo písanie známych rodových mien (*Pálffy, Erdődy, Zichy, Thurzo, Tököly*) ponechať v ich pôvodnej podobe. Argumentuje rovnakými názormi ďalších jazykovedcov, ale aj tým, že rodové meno je dôležitým identifikačným znakom. Rovnaký názor na dôležitosť princípu identity vlastného mena má aj M. Dudok vzhľadom na kultúrnu funkciu jazyka. K tejto otázke sa v príspevku *Kedy bude vôľa na zjednodušenie slovenského pravopisu?* kriticky stavia aj Ján Bosák, ktorý tvrdí, že kodifikácia nielenže nezjednodušila písanie mien z uhorského obdobia, naopak, skomplikovala ho. Ako príklad uvádza azda najbežnejšie uhorské meno, ktoré sa v súčasnej praxi píše trojako: *Pálffy, Pálffi a Pálfi*.

Druhou často posudzovanou časťou PSP 2000 je kapitola *VI. Písanie veľkých písmen*. K tejto otázke sa vo svojom príspevku *Ešte o veľkých písmenách vo viacslovných zemepisných názvoch* vyjadruje Milan Majtán. Jeho odporúčania na písanie ďalších zložiek viacslovného názvu sú maximálne ústretové voči používateľovi. Navrhuje totiž, aby sa každé plnovýznamové slovo viacslovného názvu sídelného charakteru písalo s veľkým písmenom bez ohľadu na to, či ide o administratívne samostatnú alebo nesamostatnú jednotku; ich rozlíšenie nemusí byť každému používateľovi jasné. S týmto názorom plne súhlasíme. V slovenčine totiž existujú prípady, keď je jedným propriom pomenovaných viacero reálií, napríklad *Devín* (hrad i hotel), *Obzor* (vydavateľstvo, kino, časopis). Pri týchto vlastných podstatných menách slúži na rozlíšenie druhové pomenovanie, ktoré sa uvádza pred vlastným podstatným menom a píše sa s malým začiatočným písmenom. Nevidíme nijaký dôvod, prečo by sa daný princíp nemohol uplatniť aj pri viacslovných pomenovaniach. Odstránili by sa tým rozdiely v písaní rozličných druhov vlastných mien pomenovaných rovnakým viacslovným názvom. Nerovnaké písanie takýchto mien (*Červený kameň* – vrch; *Červený Kameň* – hrad) totiž núti používateľa pátrať po tom, či viacslovné pomenovanie označuje jednu reáliu alebo je ich viacero. V konkrétnom používaní by na špecifikáciu slúžil buď kontext, alebo používanie druhového pomenovania rovnako ako pri jednoslovných geografických názvoch.

Písaním veľkých písmen sa zaoberá aj Matej Považaj v príspevku *Problémové miesta pri uplatňovaní platných pravopisných pravidiel pri písaní veľkých písmen vo vlastných menách*. Za osobitne problémovú považuje časť 1.3.3 Názvy ľudských výtvorov, pomenovania časových úsekov, dejinných udalostí, organizácií, inštitúcií, výrobkov, podnikov, spolkov, politických strán, hnutí, akcií, vyznamenaní a cien. Formulácii pravidiel o písaní týchto názvov vyčíta nejednoznačnosť, z ktorej vyplýva aj problém používateľov pri uplatnení pravidla v praxi. Ide napríklad o také prípady, keď sa *Veľká francúzska revolúcia* píše s veľkým písmenom a *prvá svetová vojna* s malým, hoci obe označujú jedinečnú dejinnú udalosť. Podobnú nejednoznačnosť vidí aj pri pomenovaniach iných skutočností, napr. zákonov či inštitúcií: *Zákon o rodine* oproti *zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 300/1993 Z. z. o mene a priezvisku*, *vláda Slovenskej republiky* oproti *Rada ministrov Poľskej republiky* a i. Podobné príklady uvádza vo svojom príspevku *Problematika písania veľkých písmen z pohľadu jazykovej poradne* aj Katarína Kálmánová, ktorá sa k otázke písania veľkých písmen vyjadruje na základe skúseností z hľadiska jazykovej poradne Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Podľa nej písanie veľkých písmen spôsobuje používateľom nemalé problémy, o čom svedčí vysoká frekvencia otázok týkajúcich sa tohto, zdá sa, problematického miesta PSP 2000. Obaja autori poukazujú hlavne na vágnosť a nejednoznačnosť poučiek formulovaných v PSP 2000, ktoré žiadajú rozlišovanie dôležitých dokumentov (písaných s veľkým písmenom) a menej dôležitých dokumentov (s malým písmenom), rozlišovanie najvyšších a jedinečných rád a komisií (s veľkým písmenom) a „nižších“ rád a komisií (s malým písmenom). Tento problém, nazdávame sa, je analogický s problémom písania veľkých písmen pri viacslovných pomenovaniach geografických reálií, keďže v oboch prípadoch sa od používateľa vyžaduje orientovanie sa v mimojazykových skutočnostiach, ktoré s pomenovaním súvisia. Okrem dobrej znalosti domácich i svetových zemepisných reálií musí teda ten, kto nechce hrešiť proti pravopisnej norme, dobre ovládať aj hierarchiu organizácií a rád a dôležitosť dokumentov.

Ďalšou časťou PSP 2000, ktorá sa stala predmetom úvah, je časť *Prehľad tvorenia ženských priezvisk*, konkrétne problematika prechýľovania cudzích ženských priezvisk. K tomuto bodu pravidiel sa vyjadrujú viacerí autori: M. Ološtiak, S. Ondrejovič, J. Bosák, J. Genzor. Spoločným menovateľom ich

úvah je, že cudzie ženské priezviská je potrebné vo všetkých textoch prechýľovať do slovenskej podoby pomocou prípony *-ová* v zhode so súčasnou kodifikáciou v PSP. Odporúčajú však jasne formulovať obligatórnosť použitia neprechýlenej podoby: neprechýlená podoba cudzieho ženského priezviska sa má použiť v súpisoch účastníkov akcií, v bibliografických súpisoch a citáciách, v oznámeniach a encyklopédiách. Špecifickú skupinu tvoria ženské priezviská anglického pôvodu, ktoré sú zakončené na nemé *e*. Podľa záverov v článku *K pravopísnej problematike cudzích vlastných mien* M. Ološtiaka, ktorý si používanie tvarov typu *Stonová* a *Stoneová* overil v praxi, sa tvary s nemým *e* vyskytujú oveľa častejšie. Túto variantnosť navrhuje zaviesť aj do pravopisných pravidiel kodifikovaním oboch tvarov, čo je však v tejto chvíli v rozpore so súčasnou kodifikáciou.

Zloženie príspevkov v zborníku je pestré rovnako ako zloženie autorov, ktorí doň prispeli. Jednotliví prispievatelia sa venovali pravopisnému spracovaniu tej oblasti, ktorá stojí v centre ich záujmu. Okrem toho mnohí autori mali potrebu vyjadriť sa k časti *Prehľad uplatňovania pravidiel o rytmickom krátení a výnimiek z neho*. Ide o diskusiu o úprave pravidla o rytmickom krátení, predovšetkým o jeho uplatňovanie pri tvorení podstatných mien príponami *-ár*; *-áreň*. V 1. vydaní PSP (1991) sa podľa pravidla o rytmickom krátení prípony *-ár*; *-áreň* kráti po predchádzajúcej dlhej slabike tvorenej dlhou samohláskou. V 2. vydaní PSP (1998) sa platnosť rytmického zákona rozšírila aj na prípady, keď dlhej prípone predchádza dlhá slabika tvorená dvojhláskou. Tretie vydanie PSP (2000) zmenu v tomto smere neprinieslo. Dané pravidlo sa však ani v jednom vydaní PSP nevzťahuje na prípony *-iar*; *-iareň*.

V slovenskej vedeckej obci sa od roku 1991 vyslovilo mnoho názorov a publikovalo mnoho prác za i proti tejto kodifikačnej zmene. Zdá sa, že kodifikovanie spornej úpravy pravidla o rytmickom krátení rozdelila jazykovedcov do dvoch „táborov“. V zborníku sa objavujú príspevky autorov obhajujúcich túto zmenu aj tých, ktorí proti nej ostro vystupujú. Na obhajobu zmeny v pravidle o rytmickom krátení vystupuje M. Považaj (*Ešte raz o kodifikácii prípon -ár/-ar; -áreň/-areň z rokov 1991 a 1998*), ktorý bol členom komisie pripravujúcej PSP (1991) a ktorý tvrdí, že v tom období nebolo člena komisie, ktorý by s pripravovanou zmenou nebol súhlasil.

Azda najostrejšie proti tejto zmene vystupuje vo svojom príspevku S. Ondrejovič, ktorý píše, že zmena z rokov 1991 a 1998 je omylom sloven-

skej jazykovedy. Pri svojom tvrdení sa opiera o argumenty J. Horeckého, Ľ. Ďuroviča a J. Sabola, ako aj o jeden list nespokojnej obyvateľky Liptovského Mikuláša, ktorá tvary *mliekareň*, *pamiatkar* považuje za neprirodené. Konkrétne dôvody pre svoje tvrdenie však neuvádza a to, že vychádza z jedného nespokojného listu, považujeme za slabý argument. Z argumentov ostatných autorov, ktorí sa stavajú proti odôvodnenosti kodifikácie danej zmeny pravidla o rytmickom krátení, vyberáme:

– **Ide o umelý zásah do jazyka**, ktorý uprednostňuje princíp rytmického zákona oproti iným princípom vývinu jazyka (Ľ. Kralčák, *O niektorých otázkach kodifikácie kvantity v slovách utvorených príponami -ár; -areň*) a ani rytmický zákon nie je bez výnimiek, takže tieto výnimky sa nemajú nasilu odstraňovať (J. Genzor, *Niekoľko poznámok k súčasnej pravopisnej kodifikácii*). J. Genzor tiež píše, že kým v minulosti prípony *-ár/-areň* spôsobili skrátenie samohlásky v základe slova, dnes to tak nie je. Dĺžka prípony aj dĺžka základu slova ostáva nezmenená. S J. Genzorom súhlasíme v tom zmysle, že by bolo nesprávne predpokladať, že vnútrojazykové pravidlá a tendencie sa nemenia. Nazdávame sa, že ani pravidlo o rytmickom krátení v súčasnosti nemá u používateľov až takú váhu. Neuplatňovanie rytmického zákona je v slovenčine na ústupe aj v iných tvaroch, napríklad pri tvorení tvarov G pl. ženských podstatných mien typu *mandaríniek*, *čaišníčiek*, *serviriiek*.

– **Zmena nepriniesla zjednodušenie v praxi**. Zavedenie tohto pravidla si vyžiadalo ďalšie poučenia v teoretickej časti PSP (Ľ. Kralčák). Na druhej strane rozšírenie platnosti pravidla o rytmickom krátení na prípony *-ár; -areň* po predchádzajúcej dlhej samohláske alebo dvojhláske považuje väčšina učiteľov za zjednodušenie. Tento záver nám ponúka v príspevku *Zmeny v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991 a 1998 a školská prax I*. Vančová po zhodnotení výsledkov dotazníka, ktorý vyplnili učitelia slovenského jazyka základných a stredných škôl z územia celého Slovenska.

– **Nedôslednosť pravidla**. J. Genzor upozorňuje na nedôslednosť platnosti pravidla o rytmickom krátení, keďže nerieši problém dĺžky v slovách s príponami *-iar; -iareň*, na ktoré sa pravidlo o rytmickom krátení nevzťahuje (*miliar*, *bieliareň*). Rovnako upozorňuje na problémy, ktoré vznikajú pri ohýbaní slov s príponami *-iareň; -areň* v prípadoch, keď sa vedľa seba stretávajú dve až tri dlhé slabiky (*bieliareň – bieliarní*, *čitareň – čitární*).

Zhodnotiť relevantnosť kodifikácie zmeny v uplatňovaní pravidla o rytmicom krátení z rokov 1991 a 1998 si netrúfame. Kladieme si však otázku: aké sú možnosti riešenia a kde je zlatá stredná cesta, ktorou by sa ďalšia kodifikačná príručka mala uberať? V roku 1998 stáli jazykovedci pred tromi možnosťami: 1. vrátiť stav pred rok 1991, keď boli prípustné iba dlhé prípony *-ár, -áreň*; 2. kodifikovať krátke tvary aj po predchádzajúcej dvojhláske; 3. kodifikovať variantné tvary. Zdá sa, že história sa opakuje. V súčasnosti sa nám rovnako ukazujú tri možnosti: 1. vrátiť kodifikáciu do stavu, ktorý platil pred rokom 1991. Túto možnosť však z praktickej stránky, zo strany používateľov jazyka, považujeme za neprijateľnú; 2. ponechať daný stav; 3. kodifikovať varianty. Túto možnosť preferuje aj S. Ondrejovič, ktorý navrhuje varianty *bábkársky/bábkarský, prevádzkár/prevádzkar* či *dial'kár/dial'kar*. Podľa M. Považaja by však kodifikovanie dvojtvarov typu *prevádzkár/prevádzkar* či *mliekar/mliekár* nebolo vhodné. Podľa M. Považaja sa takéto návrhy objavili už pred kodifikačnými úpravami v roku 1997, neboli však pravopisnou komisiou prijaté. Domnievame sa, že pri prijímaní variantov je potrebné zohľadniť aj školskú prax. Z prieskumu I. Vančovej vyplýva, že rozširovanie variantov môže spôsobiť problémy vo výučbe.

Zdá sa, že ani dvanásť rokov po kodifikácii platnosti pravidla o rytmicom krátení v prípadoch prípon *-ár, -áreň* nie je táto otázka uzavretá. Ukazuje to množstvo článkov a štúdií publikovaných na túto tému, ale aj zistenie, že aj učitelia vyslovili návrh na opätovné prehodnotenie rozšírenia pravidla o rytmicom krátení na slová s touto príponou. Pluralita názorov je prirodzená a pozitívna, ale iba v tom prípade, ak nakoniec vedie ku konsenzu.

Slovníková časť PSP 2000 by si podľa jazykovedcov tiež žiadala drobné úpravy. J. Genzor upozornil na potrebu pridania niektorých geografických názvov, predovšetkým názvov krajín a ich hlavných miest a úradných jazykov v týchto štátoch, a navrhuje doplniť pri nich chýbajúcu výslovnosť. Čo sa týka domácich slov, niektorí autori navrhujú vynechať z pravopisnej príručky expresívne, zriedkavé, knižné, nárečové či krajové slová (J. Bosák, S. Duchková), ako aj niektoré neživé tvary substantív (S. Ondrejovič). Navrhujú namiesto nich uvádzať nové výrazy (S. Duchková, J. Bosák, S. Mislovičová). Praktické pripomienky na úpravu a doplnenie slovníkovej časti sformulovala S. Duchková vo svojom príspevku *Návrhy na úpravy*

a doplnenia vo 4. vydani Pravidiel slovenského pravopisu na základe skúseností z jazykovej poradne.

Autori však nezhodnocujú len náplň Pravidiel slovenského pravopisu. Príspevok Sibyly Mislovičovej *Pravidlá slovenského pravopisu z hľadiska ich používateľa* sa dotýka ich formy, konkrétne dizajnu a grafického spracovania. Odporúča, aby sa pravidlá prispôbili ich používateľovi, aby boli farebné, praktické a prehľadné. Zjednodušenie a priblíženie reálnej jazykovej praxi odporúča aj J. Bosák.

Spoločným menovateľom mnohých príspevkov je, ako sa zdá, potreba priblíženia sa používateľovi. Autori pri analýze jazykového materiálu pracujú s dátami získanými z internetu (M. Ološtiak), periodík (M. Dudok), Slovenského národného korpusu (M. Ološtiak), z otázok smerovaných na jazykovú poradňu (K. Kálmánová), z ankety medzi učiteľmi (I. Vančová) či študentmi – budúcimi slovenčinármi (M. Dudok). Autori teda berú do úvahy aj sociolingvistické a korpusové zistenia, čo naznačuje posun celkového pohľadu na kodifikáciu pravopisu od normatívneho k sociolingvistickému. Vychádzať prevažne z korpusových a sociolingvistických dát by však bolo jednostranné a nekonštruktívne. Do úvahy treba brať aj kodifikačnú tradíciu, ktorá predstavuje veľkú kultúrnu hodnotu. V spojení týchto dvoch prístupov vidíme cestu, ktorou by sa koncipovanie ďalšej pravopisnej príručky malo uberať.

Ukazuje sa, že otázka pravopisnej tematiky je živá, a to nielen v kruhu jazykovedcov, ale aj v spoločnosti. Dôkazom aktuálnosti a potreby riešenia tejto otázky na vedeckej pôde je aj vedecká konferencia s rovnomenným zborníkom *Dynamické tendencie v slovenskom pravopise*, venovaná výlučne otázkam pravopisu. Hoci od tohto výnimočného vedeckého podujatia uplynuli už viac ako štyri roky, dúfame že sa v kolektívnom posudzovaní pravopisných otázok na vedeckej úrovni bude pokračovať aj naďalej.

Dana Palecková

Nová kniha o patrocíniách

[JUDÁK, Viliam – POLÁČEK, Štefan: Katalóg patrocínií na Slovensku. Bratislava: Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta Univerzity Komenského 2009. 476 s.]

Vlastné meno miesta náboženských obradov, napr. kostola, kaplnky, samotného oltára, kríža ap. N. V. Podoľská¹ (1987) v ruskej onomastike označila termínom *eklézionymum*. M. Majtán² (1989) zaraďuje vlastné mená cirkví, kláštorov, kostolov a pod. medzi *inštitucionymá (ergonymá)* ako vlastné mená cirkevných inštitúcií. Je otázne, či názov kostola možno zaradiť medzi chrématonymá, keďže tu nejde len o názov inštitúcie, ale aj samotnej budovy, v ktorej sa konajú náboženské obrady. Vlastné meno budovy, ktorá je objektom pevne fixovaným v krajine, radí sa medzi toponymá. Aj Podoľská (tamže) ho zaraďuje medzi toponymá, nie chrématonymá. V mnohých prípadoch však vlastné meno budovy a inštitúcie je jeden názov. V slovenskej onomastike sa robil výskum a spracovanie *patrocínií*. *Patrocínium* ako náboženský termín sa vysvetľuje ako zasvätenie kostola, kaplnky alebo oltára niektorému tajomstvu viery (napr. *Najsvätejšiemu Srdcu Ježišovmu, Nanebovzatiu Panny Márie* a i.) alebo niektorému svätému, ktorý sa pokladá za ochrancu (patróna) a ktorého ostatky sú obyčajne uložené v oltárnej doske³. Z onomastického hľadiska by sa však *patrocínium* dalo chápať ako vlastné meno, názov náboženského objektu, ktorého pomenovanie sa vykonáva náboženským aktom zasvätenia niekomu (zväčša niektorému svätcovi) alebo niečomu (napr. *sv. Krížu*). Keďže daným náboženským objektom je budova kostola alebo kaplnky i cirkevnej inštitúcie, ide o prechodný typ názvu, ktorý by bolo možné zaradiť medzi toponymá i chrématonymá.

Prvá publikácia o patrocíniách vyšla v r. 1984 a jej autorom je Ján Hudák (*Patrocíniá na Slovensku. Súpis a historický vývin*. Bratislava: Umenovedný ústav SAV 1984. 479 s.). Cieľom tejto práce bolo podať čo možno najkompletnejší súpis patrocínií na území Slovenska s prihliadnutím na ich historické

¹ PODOESKÁ, Natália, B.: Slovar ruskoj onomastičeskoj terminologii. Moskva: Nauka 1978. 198 s.

² MAJTÁN, Milan: Klasifikácia chrématonymie. In: Chrématonyma z hľadiska teorie a praxe. Ed. R. Šrámek – L. Kuba. Brno: Onomastická komise ČSAV 1989, s. 7 – 13.

³ VRAGAŠ, Štefan a kol.: Teologický a náboženský slovník. 2. diel (L – Ž). Trnava: Spolok svätého Vojtecha 2008. 439 s.

ký vývin. V roku 2009 vyšla ďalšia publikácia o patrocíniách na Slovensku s názvom *Katalóg patrocínií na Slovensku* autorov alebo lepšie povedané editorov Viliama Judáka a Štefana Poláčika. Na príprave tejto práce sa podieľali aj ďalší spolupracovníci (Gabriel Bredza, Vincent Malý, Peter Sedlák, Peter Šturák). Jedným z prvoradých cieľov bolo nadviazať na Hudákovu prácu a doplniť ju, keďže po roku 1989 sa postavilo mnoho nových kostolov a kaplniek. Kniha obsahuje až 672 nových patrocínií sakrálnych objektov a 80 iných dôležitých objektov, dovedna 5932 existujúcich a zaniknutých objektov a ich patrocínií. Novinkou je aj skutočnosť, ktorá reflektuje reorganizáciu latinských diecéz a diecéz s byzantským obradom na Slovensku, ktorá nastala začiatkom roka 2008. S tým súvisí zmena hraníc dekanátov a vznik nových farností. Do publikácie sa premietlo aj nové administratívno-správne členenie Slovenskej republiky, ktoré platí od roku 1996.

V úvodných častiach autori stručne charakterizovali cirkevnú históriu a historické súvislosti relevantné pri vznikaní cirkevných objektov a výbere patrocínia. Keďže chrámy sa najčastejšie zasväcujú svätým, autori sa zmienili aj o podmienkach a procese kanonizácie. Napr. katolícka cirkev si uctieva vyše dvadsaťtisíc svätých, ktorým možno zasvätiť kresťanský objekt.

Kapitola o výbere patrocínia pre určitý objekt je celá citovaná z Hudákovkej práce. Možno sa z nej napríklad dozvedieť, že v začiatkoch christianizácie najdôležitejším motívom pri výbere patrocínia bolo vo všeobecnosti vlastníctvo relikvie nejakého svätého, čo však neplatilo pre Slovensko. Pri výbere sa prihliadalo vždy na viaceré činitele, a to nielen náboženskej a kultúrnej povahy, ale aj teritoriálnej, štátnej a dynastickej povahy, na domácu tradíciu, na ekonomickú a sociálnu situáciu, charakter sakrálneho objektu, aktuálnosť (modernosť) či dobovú záľubu. Niektoré patrocíniá prešli aj svojím vlastným vývojom, napr. mariologické patrocínium.

Základnú štruktúru prehľadných katalógov, ktoré tvoria jadro práce, predstavujú dve hlavné časti. V prvej časti sú jednotlivé patrocíniá zoradené v abecednom poradí a v druhej časti z regionálneho hľadiska. Významnou zložkou publikácie sú tabuľky, v ktorých je charakteristika patrocínia. Autori sa snažili do publikácie zaradiť všetky objekty postavené do konca roku 2008. Okrem názvov patrocínií k základným zložkám dátovej štruktúry patria presná geografická identifikácia z hľadiska rozdelenia na nové arcidiecézy, diecézy, dekanáty, farnosti (v rímskokatolíckych podmienkach)

a nové arcibiskupstvo, eparchie, protopresbyteriáty a farnosti (v gréckokatolíckych podmienkach), presná geografická identifikácia z hľadiska administratívno-správneho členenia Slovenskej republiky so šesťmiestnym kódom obce. Patrocínium je doplnené základným datovaním, najmä rokom vzniku, architektonickým slohom, stavebnými aktivitami, či ide o objekt národnej kultúrnej pamiatky, a je charakterizované statusom objektu – či ide o katedrálu, konkatedrálu, kostol (chrám), baziliku minor, farský kostol (chrám), filiálny kostol (chrám), kaplnku alebo zaniknuté patrocínium. Okrem toho sa udáva, či objekt patrocínia je v obci mestského alebo vidieckeho typu. Významnejšie patrocíniá sú opísané aj rokom prvej zmienky a strednou nadmorskou výškou obce, v ktorej sú lokalizované.

Publikácia Viliama Judáka, Štefana Poláčiika a kolektívu spoluautorov *Katalóg patrocínií na Slovensku* čerpala zo staršej publikácie V. Hudáka, nadviazala na ňu a v niektorých aspektoch ju doplnila. Patrocíniá kresťanských objektov na území Slovenska sú iste predovšetkým svedectvom i dôkazom kresťanského života našich predkov aj súčasných veriacich. Táto publikácia však nie je prínosom len pre teológov a ostatných veriacich, ale poslúži aj historikom, jazykovedcom a odborníkom z iných vedných disciplín.

Iveta Valentová

SPYTOVALI STE SA

Mliečny automat. – Vytvorenie nového spôsobu predaja mlieka na Slovensku si vyžiadalo potrebu pomenovať zariadenie, ktoré takéto predaj zabezpečuje. V tejto súvislosti sme do jazykovej poradne Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV dostali otázku, či je správne pomenovanie *mliečny automat* a či v uvedenom spojení nemá byť použité prídavné meno *mliekový*.

Vzťahové prídavné mená sa v slovenčine tvoria pomocou prípony *-ný* aj *-ový*, pričom pri niektorých slovách fungujú obe podoby prídavných mien, napr. *stolný/stolový*, *jablčný/jablkový*, *vínný/vínový*, *pivný/pivový*, *vaječný/vajcový*, *trávny/trávový*. Niektoré dvojice adjektív majú podobný význam a používajú sa dokonca v rovnakých spojeniach, napr. *jablčný džús* – *jablkový džús*, *stolná lampa* – *stolová lampa*, no v niektorých spojeniach sa natoľko ustálilo iba jedno prídavné meno (ide väčšinou o lexikalizované spojenia, niekedy s terminologickou platnosťou), že i napriek významovej príbuznosti by sa použitie druhého prídavného mena nemohlo hodnotiť ako vhodné, napr. *stolný tenis* – *stolový olej*, *trávny porast* – *trávové semeno*.

Aj slovo *mlieko* patrí k slovám, od ktorých sú utvorené dve prídavné mená – *mliečny* a *mliekový*. Obidve prídavné mená boli spracované už v 2. zväzku Slovníka slovenského jazyka z r. 1960, pričom podoba *mliečny* samostatne a podoba *mliekový* prihniezdovaná k podstatnému menu *mlieko*. V súčasnom výkladovom slovníku, v Krátkom slovníku slovenského jazyka (4. vyd. z r. 2003), nájdeme pri hesle *mlieko* obidve prídavné mená. Prídavné meno *mliečny* sa v obidvoch citovaných slovníkoch zaznačuje nielen vo význame „vyrobený z mlieka, obsahujúci mlieko“, napr. *mliečny puding*, *mliečna polievka*, *mliečna čokoláda*, ale aj „súvisiaci s mliekom“, napr. *mliečna kanva*, *mliečne zuby*. Prídavné meno *mliekový* sa spomína iba ako súčasť odborného pomenovania *ovca mliekového typu*, a teda aj slovníkové spracovanie napovedá, že prídavné meno *mliečny* je frekventovanejšie,

a potvrdzujú to aj doklady rozličných spojení na webových stránkach alebo v Slovenskom národnom korpuse.

Keď sa v slovenských mestách a dedinách objavili prvé zariadenia na automatový predaj mlieka, popri predložkovom spojení *automat na mlieko* sa začalo na ich pomenovanie používať aj spojenie s prídavným menom, pričom sa (podľa dokladov z internetu) uprednostňovala podoba s prídavným menom *mliečny* – *mliečny automat*. Slovo *automat* sa tu použilo vo význame, ktorý sa uvádza v 1. zväzku Slovníka súčasného slovenského jazyka z r. 2006, „zariadenie, ktoré po vhození určitej sumy peňazí (mincí) poskytne určitú službu alebo vydá tovar“ a fungoval napríklad v spojeniach *automat na kávu*, *nápojový automat*, *automat na cestovné lístky*. Uprednostnenie prídavného mena *mliečny* v spojení *mliečny automat* možno zdôvodniť tým, že v slovenčine už fungovali podobné staršie pomenovania s týmto prídavným menom, a to *mliečny bufet* a *mliečny bar*, ako pomenovania zariadení rýchleho občerstvenia, v ktorých ponuke bolo predovšetkým mlieko a rozličné mliečne výrobky a jedlá. V spojení so slovom *automat* však nemožno vylúčiť ani používanie čisto vzťahového prídavného mena *mliekový* – *mliekový automat*.

Na záver možno ešte doplniť, že popri dvojslovných pomenovaniach *mliečny automat/mliekový automat* začína byť v poslednom čase živé aj jednoslovné označenie *mliekomat* utvorené podľa modelu *bankomat*, *kávomat*.

Iveta Vančová

Živonarodený a mŕtvonarodený. – Na jazykovú poradňu Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV sa obrátila pracovníčka Štatistického úradu SR s otázkou, či sa výrazy *živo narodený* a *mŕtvo narodený* majú správne písať osobitne, alebo spolu ako jedno slovo, čiže *živonarodený* a *mŕtvonarodený*. V textoch, s ktorými prichádza do styku, je písanie týchto výrazov nejednotné a ani v lexikografických príručkách uverejnených v elektronickej podobe na našej webovej stránke nenašla jednoznačnú odpoveď.

V Krátkom slovníku slovenského jazyka (4. vyd. z r. 2003) ani v Pravidlách slovenského pravopisu (3. vyd. z r. 2000) sa slová *živonarodený* a *mŕtvonarodený* neuvádzajú. V Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003) sa v hesle *živý* pri príslovke *živo* uvádza spojenie *živo narodené dieťa*. V staršom Slovníku slovenského jazyka (5. zv. z r. 1965; ďalej SSJ) je heslo *živonarodený* a pri ňom sa uvádza: „správne *živo narodený*: lek. *živonarodené dieťa*, správ. *živo narodené dieťa*“. Na druhej strane slovo *mŕtvonarodený* sa v tom istom slovníku (2. zv. z r. 1960) uvádza ako spisovný výraz s výkladom „ktorý sa narodil mŕtvy: *mŕtvonarodený plod*; *mŕtvonarodené dieťa*“.

Na rozpor v spracovaní výrazov *živonarodený* a *mŕtvonarodený* v Slovníku slovenského jazyka upozornila už Marta Marsinová v príspevku *Živonarodený, nie „živo narodený“* uverejnenom v Slovenskej reči (1972, roč. 37, č. 3, s. 189 – 190). Autorka poukázala na to, že z hľadiska významu ide o kompozitá vyjadrujúce novú kvalitu (podobe ako *novonarodený*) a že adjektívnosť takýchto termínov sa ukazuje v tom, že k nim máme abstraktá na *-osť*, teda *živonarodenosť* a *mŕtvonarodenosť*. Oba termíny preto odporúča písať jednotne v jednoslovnnej podobe *živonarodený* a *mŕtvonarodený*.

V súčasnej jazykovej praxi sa v štatistike stretávame prevažne s používaním prídavného mena *živonarodený* (napr. *počet živonarodených detí sa zvýšil*). Ako jedno slovo sa používa aj podstatné meno *živonarodenosť* utvorené od prídavného mena *živonarodený*. Podobne nachádzame v štatistike doklady aj na používanie zloženého prídavného mena *mŕtvonarodený* a od neho utvoreného podstatného mena *mŕtvonarodenosť*. Rozkolísanejšie je používanie podôb *živonarodený/živo narodený* a *mŕtvonarodený/mŕtvo narodený* v lekárskej spisbe, v biológii a v publicistike a s dvojslovnými podobami sa najčastejšie stretávame v právnických textoch (napr. *dotknutými osobami sú rodičky a ich živo narodené deti; pri zápise do knihy narodení sa vyznačí, že ide o mŕtvo narodené dieťa*).

Vzhľadom na súčasné lexikografické spracovanie príslovky *živo* v Krátkom slovníku slovenského jazyka, ako aj na pretrvávajúcu jazykovú prax odporúčame v jazykovej poradni Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV uprednosťovať jednoslovné podoby *živonarodený* a *mŕtvonarodený* s tým, že ani dvojslovné varianty nemožno považovať za nesprávne. Očakávame, že slová *živonarodený* a *mŕtvonarodený* budú v takejto podobe spracované

v ďalších vydaniach kodifikačných príručiek, ako sú Pravidlá slovenského pravopisu a Krátky slovník slovenského jazyka, a aj v príslušných zväzkoch Slovníka súčasného slovenského jazyka, čo by mohlo podstatným spôsobom podporiť zjednotenie písania týchto termínov vo všetkých odboroch.

Katarína Kálmánová

KS

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Nové výrazy (55)

flís i **fleece** [flís] gen. -u, muž. (angl.) mäkký, hrejivý syntetický materiál podobný vlne: *Klasická detská deka z kvalitného flísu sa vždy zide.* (INTERNET) – *Čiapky sú väčšinou z vlny a flísu.* (SNK) – *Z fleeceu sa najčastejšie vyrábajú strihom jednoduché športové bundy.* (INTERNET)

Medzi textíliami si čoraz väčšiu obľubu získavajú veci vyrobené z tzv. flísu. Slovo *flís* je zdomácnená podoba anglického výrazu *fleece*, ktorým sa v angličtine pomenúva ovčia vlna, ale aj umelo vyrobený materiál, ktorý svojimi vlastnosťami – jemnosťou a najmä hrejivosťou – pripomína ovčiu vlnu. Anglicizmus *fleece* sa v našom jazyku už adaptoval, a tak popri pôvodnej podobe sa čoraz častejšie stretáme s pravopisne prispôsobenou podobou *flís*, zohľadňujúcou originálnu výslovnosť, a niekedy sa stretávame aj s čiastočne adaptovanou podobou *flees*, napr. *Krásne fleesom zateplené nohavice* (INTERNET). Z troch uvedených pravopisných variantov je vhodné uprednostňovať zdomácnenú podobu *flís*. Slovo *flís* sa na základe zakončenia vo výslovnosti zaradilo medzi podstatné mená vzoru *dub*, ale v genitíve má pádovú príponu *-u*, z *flísu*. Pri skloňovaní v pôvodnej podobe v písmo zostáva koncové nemé *e*, čím sa zachováva grafické označenie hlásky *s* v angličtine, t. j. *ce*: G a D *fleeceu*, L *fleecee*, I *fleeceom*.

flís i **fleece** [flís] príd. nesklon. flísový: *Nohavice boli vymenené za neprefúkané fleece bundičky.* – *Flís deka pre drobčekov.* (INTERNET)

Slovo *flís*, *fleece*, zriedkavejšie aj *flees*, napr. *Akciové flees tepláky ste mohli kúpiť za skvelú cenu* (SNK), sa uplatňuje aj vo funkcii nesklonného prídavného mena s významom „flísový“. Podobne sa uplatňujú aj niektoré iné nesklonné cudzie slová, napr. *bordó*, *froté*, *super*; no takýto spôsob uplatňovania slov vo funkcii prívlastku je zriedkavý vzhľadom na slovtvorné zákonitosti spisovnej slovenčiny. Najčastejšie sa slová *flís*, *fleece* a *flees*

takto vyskytujú v opise oblečenia ponúkaného prostredníctvom obchodných služieb na internete. V súčasnosti je však primerané používať pravidelne utvorené prídavné meno *flísový*, ktoré vyhovuje slovotvorným zákonitostiam platným v slovenčine.

flísový i **fleeceový** [flíso-] príd. vyrobený z flísu: *Dostať tu naozaj všetko, topánky, flísové bundy, spacáky...* (SNK) – *V cene kočíka je zimný fleeceový fusak.* (INTERNET)

Pri prídavnom mene odvodenom od slova *flís* sa prejavuje rovnaká pravopisná variantnosť ako pri základovom slove. To znamená, že sa vyskytuje vo variantoch *flísový*, *fleeceový*, ako aj *fleesový*, napr. *Predám fleesový overal* (INTERNET). V súčasnosti je však vhodné uprednostňovať zdomácnenú pravopisnú podobu *flísový*, ktorá je aj na internetových stránkach najfrekventovanejšia.

napálenie gen. -ia, stred. inform. záznam textových, zvukových, grafických a obrazových informácií na dátové nosiče pomocou lasera: *Čas potrebný na napálenie disku DVD závisí aj od rýchlosti napáľovacieho zariadenia.* – *Systém Windows môžete použiť na napálenie údajového disku.* – *Chybné napálenie filmu.* (INTERNET)

Dejové podstatné meno *napálenie* je odvodené od dokonavého slovesa *napáliť*.

napáliť dok. inform. zaznamenať textové, zvukové, grafické a obrazové informácie na dátové nosiče pomocou lasera: *Môžete si napáliť obľúbené skladby na zvukové disky CD.* – *Kto mi napáli uvedené seriály?* – *Táto technológia vám napáli videozáznamy na praktické disky.* (INTERNET) – *Hrali diskotéku z napálených nosičov.* (INTERNET)

Sloveso *napáliť* sa donedávna vyskytovalo v homonymnej dvojici, a to *napáliť*¹ v základnom význame „získať, vyrobiť pálením“, napr. *napáliť slivovicu* (nedokonavá podoba *páliť*), a *napáliť*² expresívne „nahnevať, nazlosť“ (nedokonavá podoba *napáľovať*). Sloveso *napáliť* sa začalo používať aj v oblasti počítačov, kde sa ním označuje činnosť, pri ktorej sa prepisujú (kopírujú) dáta z jedného média na druhé. Sloveso *napáliť* tu súvisí s významom slovesa *napáliť*¹ „získať, vyrobiť pálením“; daná technológia je založená na tom, že sa laserom zohrieva záznamová vrstva prázdneho disku,

pričom sa mení jej štruktúra. Tieto zmeny – stopy v štruktúre (miniatúrne dierky) predstavujú digitálnu informáciu.

Od slovesa *napáliť* „zaznamenať dáta“ je nedokonavá podoba *napaľovať*. Obe slovesá majú početné deriváty. Od slovesa *napáliť* sú časté najmä slovné spojenia s prídavným *napálený*, napr. *napálené cédečka*, *napálené CD*, *napálené DVD*, *napálené disky*, *napálené dáta*, *napálené údaje*, *napálený film*, *napálená kópia*, *napálený program*, *napálené albumy*, *napálené hry*, *napálené CD-ROM-y*.

napaľovací prid. inform. slúžiaci na napaľovanie, súvisiaci s napaľovaním: *Tieto médiá sú známe dobrou kvalitou a kompatibilitou so širokou škálou napaľovacích zariadení. – Zostavu vám dodáme s napaľovacím softvérom. – Nad odrazivou vrstvou napaľovacieho média sa nachádza špeciálna chemická vrstva, ktorá vplyvom svetla (tepla) mení svoje odrazové vlastnosti. – Tento napaľovací program si obľúbia najmä milovníci hudby.* (INTERNET)

Prídavné meno *napaľovací* je odvodenina z nedokonavého slovesa *napaľovať*.

napaľovač gen. -a, muž. inform. kto (nelegálne) napaľuje: *Slovensko už má prvého odsúdeného „napaľovača“ cédečiek.* (INTERNET) – *Čo hrozí napaľovačovi za porušovanie autorských práv? – Napokon sú tu rôzni napaľovači, ktorí vytvárajú čierne kópie aj legálne zakúpeného softvéru.* (SNK)

Životné podstatné meno *napaľovač*, odvodené od slovesa *napaľovať*, sa v niektorých písaných textoch vyskytuje v úvodzovkách, čo svedčí o tom, že časť používateľov slovenčiny pociťuje toto slovo príznakovo. Ide však o spisovný, štylisticky neutrálny lexikálny prostriedok utvorený bežným slovtvorným postupom, ktorým sa pomenúva činiteľ deja.

napaľovačka gen. -y, žen. inform. zariadenie slúžiace na napaľovanie, napaľovacie zariadenie: *CD zaujme tým, že je zaistený proti napaľovačkám. – Dnešný trend sú vysokorychlostné napaľovačky s rýchlym prepisom.* (SNK)

Slovo *napaľovačka* je utvorené od slovesa *napaľovať* tak ako iné slovesné odvodeniny, napr. *šľahať* – *šľahačka*, *obliecť* – *obliečka*, *šnúrovať* – *šnúrovačka*, *skúšať* – *skúšačka*, *doplňovať* – *doplňovačka*, *umývať* – *umývačka*.

napaľovanie gen. -ia, stred. inform. zaznamenávanie textových, zvukových, grafických a obrazových informácií na dátové nosiče pomocou lasera: *Aká rýchlosť napaľovania je najlepšia? – Počas napaľovania disku počítač nepoužívajte. – Cenník napaľovania CD a DVD.* (INTERNET)

Slovo *napaľovanie* je dejové podstatné meno od slovesa *napaľovať*.

napaľovať nedok. inform. zaznamenávať textové, zvukové, grafické a obrazové informácie na dátové nosiče pomocou lasera: *V knihe nájdete návod, ako napaľovať všetky možné druhy diskov CD a DVD. – Nenapaľuj zvukový disk maximálnou, ale polovičnou rýchlosťou. – Tieto médiá sa napaľujú staršou technológiou.* (INTERNET)

titulka gen. -y, žen. hovor. titulná strana novín, časopisu, knihy, albumu; úvodná strana webovej stránky: *Vysoké Tatry sú na titulke zimného kataľógu Neckermanna. – Slovenské denníky vyšli opäť s vybielenou titulkou.* (INTERNET) – *Plavovláskam z parlamentu už patrila nejedna titulka časopisu. – Oficiálne stránky hl. mesta SR: Titulka* (SNK)

Výrazom *titulka*, zaužívaným v novinárstve a knižnej produkcii na označenie titulnej (prvej) strany novín, časopisu či knižnej obálky, sa novšie nazýva i titulná strana hudobného albumu, ako aj úvodná strana webovej stránky. Výraz vznikol ako univerbizmus zo slovného spojenia *titulná strana* a má príznak hovorovosti.

Silvia Duchková

Z JAZYKOVÝCH RUBRIK

Babie leto

KATARÍNA KÁLMÁNOVÁ

Suché, teplé a slnečné dni v druhej polovici septembra sa nazývajú *babie leto*. Súvisí s poletujúcimi vláknami pavučiny, ktoré sú pre toto obdobie typické. Kedysi ich nazývali aj *pradivo trpaslíkov* alebo *nite Panny Márie*. Motiváciou pomenovania *babie leto* bola zrejme podobnosť poletujúcich pavučín so sivými vlasmi starých žien. V minulosti sa používalo aj spojenie *babí večer* na pomenovanie Štedrého večera a *babí deň* na pomenovanie Silvestra. V tejto súvislosti nám prídavné meno *babí* evokuje významy „neskorý, doznievajúci, končiaci sa“ a *babie leto* chápeme ako posledné vzplnutie leta. Na záver týchto úvah pripomíname, že prídavné meno *babí* má v lokáli jednotného čísla pádovú podobu *babom*. Hovoríme a píšeme teda *o babom lete*, nie *o babiom*.

(Roľnícke noviny, 2007, č. 40, 5. októbra, s. 19)

Predložka mimo

SILVIA DUCHKOVÁ

Pri predložke *mimo* pozorujeme, že sa používa raz s genitívom, inokedy s akuzatívom. Často je to napríklad pri známom výraze z oblasti športu *postavenie mimo hry*, popri ktorom neraz počujeme aj väzbu *postavenie mimo hru*, alebo pri právnickom výraze *postaviť mimo zákona*, ktorý zaznieva aj v podobe *postaviť mimo zákon*. Predložka *mimo* patrí medzi predložky

s genitívnou väzbou, preto spojenia *mimo hru*, *mimo zákon* sú nesprávne, správne sú iba spojenia *mimo hry*, *mimo zákona*. Za nesprávne sa považujú aj formulácie ako *mimo nás sa nikto neprihlásil*. Tu sa väzba s predložkou *mimo* síce použila správne, ale z hľadiska významu nevhodne. Predložkou *mimo* sa vyjadruje vyňatie, a to z miesta (*mimo domu*), času (*mimo vyučovania*) alebo stavu (*mimo prevádzky*). V citovanom príklade však ide o význam „s výnimkou“ a ten vyjadruje predložka *okrem* – *okrem nás sa nikto neprihlásil*.

(Roľnícke noviny, 2007, č. 41, 12. októbra, s. 19)

Prehlásenie nie je vyhlásenie

SILVIA DUCHKOVÁ

V úradnom styku sa vyplňajú tlačivá, ktorými sa záväzne niečo vyjadruje. Takéto tlačivá ešte aj dnes niektorí nazývajú *čestné prehlásenie*. Rovnako podchvíľou počúvame výroky o tom, že niekto niečo *prehlásil*, že súd *prehlásil niekoho za nezvestného* a podobne. Autori takýchto vyjadrení si zamieňajú sloveso *prehlásiť* so slovesom *vyhlásiť* a tak aj slovesné podstatné mená *prehlásenie* a *vyhlásenie*, ktoré sú od nich odvodené. Sloveso *prehlásiť* má význam „úradne odhlásiť z miesta pobytu a prihlásiť inde“. To znamená, že sa prehlasujeme vtedy, keď meníme miesto nášho pobytu. Význam „dôrazne povedať“, „verejne oznámiť“ či „úradne označiť“ vyjadruje sloveso *vyhlásiť*, napr. *premiér vyhlásil*, *slávnostne vyhlasujem*, *súd ju vyhlásil za nezvestnú*. Aj úradné tlačivo, ktorým sa písomne vyjadrujeme o istej skutočnosti, sa označuje slovným spojením *čestné vyhlásenie*.

(Roľnícke noviny, 2007, č. 42, 19. októbra, s. 19)

Používanie zámena svoj

SILVIA DUCHKOVÁ

Jazyková prax svedčí o tom, že si neraz zamieňame privlastňovacie zámená. Ako príklad uvidíme dve vety: *Vlastník bytu je povinný umožniť vstup do jeho bytu.* – *Opýtali sme sa starostu Kostolišťa na históriu svojej obce.* V slovenčine platí zásada, že ak sa privlastňuje osobe alebo veci, ktorá je podmetom vety, privlastňovací vzťah sa vyjadruje privlastňovacím zvratným zámenom *svoj*. V ostatných prípadoch sa používajú privlastňovacie zámená *môj, tvoj, jeho, jej, náš, váš, ich*. Podmetom v prvej vete je vlastník (bytu). Zámeno *jeho* sa v nej použilo nevhodne, pretože takto sformulovaná veta vyjadruje, že vlastník bytu je povinný umožniť vstup do bytu, ktorý patrí inej osobe. Tu však ide o to, že vlastník bytu má umožniť vstup do bytu, ktorý vlastní. V citovanej vete sa malo použiť zámeno *svoj*: *Vlastník bytu je povinný umožniť vstup do svojho bytu.* V druhej vete by zámeno *svojej* v spojení *svojej obce* bolo namieste v takom prípade, ak by opytujúci (podmet vety) boli obyvateľmi obce Kostolište. Z kontextu však vychodí, že privlastnenie sa vzťahuje na starostu. Vo vete sa preto malo použiť zámeno *jeho*: *Opýtali sme sa starostu Kostolišťa na históriu jeho obce.*

(Roľnícke noviny, 2007, č. 43, 26. októbra, s. 19)

Meriame, staviamе, večerіame

IVETA VANČOVÁ

Nielen na hodinách fyziky sa občas stretávame s nesprávnymi tvarmi slovesa *merať* v prítomnom čase (vo všetkých osobách jednotného čísla a v 1. a 2. osobe množného čísla), napr. *už merám viac ako otec, koľko meráš?, celá dráha merá 2 km, teplotu meráme vhodným teplomerom, pravidelne si meráte krvný tlak?* Pri časovaní slovesa *merať* v prítomnom čase (na rozdiel od iných, rovnako zakončených sloviess, napr. *volať* – *volám, voláš, volá, voláme, voláte*, či *poznať* – *poznám, poznáš, pozná, poznáme, poznáte*) nie je

v príponách dlhá samohláska *á*, ale dvojhláska *ia* – *meriam*, *meriaš*, *meria*, *meriame*, *meriate*. Takéto časovanie je podmienené historicky a uplatňuje sa aj pri iných slovesách, napr. *stavať* – *staviam*, *staviaš*, *stavia*, *staviamo*, *staviate*, alebo *večerať* – *večeriam*, *večeriaš*, *večeria*, *večeriame*, *večeriate*.

Správne teda povieme, že *náš syn už meria viac ako my* alebo že *teplotu meriame vhodným teplomerom*.

(Roľnícke noviny, 2007, č. 45, 9. novembra, s. 19)

Na jeseň i v jeseni

IVETA VANČOVÁ

V časovom vyjadrení sa v slovenčine popri iných predložkách používa aj predložka *na*, napr. *na Vianoce*, alebo predložka *v*, napr. *v pondelok*, *v roku 2007*. V spojení s pomenovaniami ročných období sa vo význame „počas“ ustálili obe predložky – *v* aj *na*. Pri slove *jar* je predložka *na* – *Najkrajšia príroda je na jar*. – *Na jar sa Jozef zvyčajne sťahoval do hôr*. V spojení s pomenovaniami *leto* a *zima* sa používa predložka *v*, napr. *Drobné lesné plody dozrievajú v lete*. – *V zime bývajú horské priechody nebezpečné*. Ak chceme v rovnakom časovom význame použiť slovo *jeseň*, možno niekedy zaváhame, ktorá predložka je správna – *na* alebo *v*? Pri názve tohto ročného obdobia sú správne vyjadrenia s oboma predložkami – *na jeseň i v jeseni*, napr. *Výstavba novej diaľnice sa začne možno už v jeseni*. – *Niektoré druhy trvaliek kvitnú až na jeseň*.

(Roľnícke noviny, 2007, č. 47, 23. novembra, s. 19)

ISSN 0023-5202

MIČ 49 300